

Finnugor szak a magyar egyetemeken

Szocialista művelődési forradalmunk igényei mélyreható reformokat kívántak az oktatásügy minden vonalán és minden szintjén. Az egyetemi oktatásban előtérbe kerültek a tanárképzés szempontjai, és ez a körülmény lényeges módosításokat tett szükségessé minden tanári szak, köztük a magyar nyelv és irodalom szak tantervében is.

A módosítások a finnugor nyelvészet oktatási rendjét közvetlenül érintették. A finnugor tanulmányok ugyanis — mióta egyetemeken intézményes tanárképzés folyik — a magyar nyelvtörténeti tanulmányok szerves részét alkotják. A jelenleg érvényben levő új tanterv — a korszerű tanárképzés követelményeinek megfelelően — a mai magyar nyelv kérdéseit állítja az oktatás középpontjába. Ez nem jelenti egyben a történetiség mellőzését, mert a mai magyar nyelv rendszerét a tanterv úgy kívánja bemutatni, mint hosszú történeti fejlődés eredményét. A történeti előzmények föltárása az első két tanulmányi évre esik, s így természetesen a nyelvünk legősibb korszakát megvilágító finnugor tanulmányok szintén ide kerülnek. Ez a megoldás logikus, és megfelel a tanárképzés igényeinek.

Magának a finnugor nyelvészeti oktatásnak szempontjából azonban ez a helyzet nem kedvező. A nyelvtörténeti stúdiumok ugyanis a tantervi elgondolás értelmében az első szigorlattal lényegében lezárulnak, ami azt jelenti, hogy az egyetemi tanulmányok második, kétségtelenül érettebb szakaszába a tanárjelöltek — legalábbis kötelező formában — nem találkoznak többé finnugor előadásokkal. Azok a hallgatók tehát, akik a finnugrisztikát megkedvelték, csak szakkollégiumokon képezhetik magukat tovább. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy szakkollégiumok látogatására a kötelező kollégiumok mellett egyrészt alig jut idő, másrészt ez a megoldás még a különösen érdeklődő és tehetséges hallgatóknál is túlterhelést okoz. Alig túlzás azt mondani, hogy a tanárjelölt finnugor tanulmányokat csak vagy szaktárgyai, vagy egészsége, vagy mindkettő rovására végezhet.

De a továbbképzésnek az az „egyéni” formája, amit a szakkollégiumok legjobb esetben nyújthatnak, tudományos szempontból sem kielégítő. E kollégiumok anyagát ugyanis — éppen a hallgatók jelentkezésének esetlegessége, érdeklődési irányuk különbözősége, ráfordítható idejük egyenetlensége miatt — legfőleg két félévre szólóan lehet egységesen átgondolt részletekként megszerkeszteni, e részletek egybehangolására, szerves továbbépítésére pedig szinte egyáltalán nincs mód. E körülmények azzal a következménnyel fenyegettek, hogy a finnugor nyelvészet terén a tudományos utánpótlás az eddiginél is bizonytalanabbá, alkalmoszerűbbé válik, sőt a folyamatosság teljes megszakadása is bekövetkezhet. Pedig a szakemberhiány már most is érzik, és nem kis zökkenőt okoz pl. a finnugor tervfóladatok megoldásában.

E nehézségeket a hazai finnugrisztika képviselői közül aligha tapasztalta valaki oly közvetlenül, mint Lakó György, aki több kollektív finnugor tervmunkát irányít. Ez indítékból is, de meg azon kötelezettség miatt is, amely a finnugor kutatások terén a magyar tudományosságra nemzeti és nemzetközi vonatkozásban hárul, mély aggodalommal gondolt az utánpótlás esetlegességének, szervezetlenségének várható súlyos következményeire. Mint a budapesti egyetem finnugor nyelvészeti tanszékének vezetője, maga is részt vett a tantervi reform munkálataiban, s ezek során az a meggyőződés alakult ki

benne, hogy a szakmai képzés legkedvezőbbben szaktárgyi alapon történhet, mert a tervszerűséget csak így lehet biztosítani.

Ezért még az 1961. évi átmeneti tanterv idején javaslatot terjesztett a Magyar Tudományos Akadémia Finnugor Munkabizottsága elé. Ebben rámutatott, hogy finnugor nyelvészek nevelése a magyar nyelv és irodalom tanári szak tanulmányi keretén belül nem látszik biztosíthatónak, s hogy az utánpótlás problémáját az egyszakosítás sem oldhatja meg. Kielégítő megoldás csak az volna, ha — mint sok más országban (Szovjetunió, Finnország, Svédország, Norvégia, Németország stb.) — a magyar egyetemeken is létesítenének finnugor nyelvtudományi szakot. Ez elsősorban a magyar nyelv és irodalom szakkal lenne társítható, s ugyanolyan értékű második szak lenne, mint pl. a turkológia, a néprajz, a könyvtáros szak stb. — A Bizottság melegen támogatta a javaslatot, s egyhangúlag úgy döntött, hogy megküldi közvetlen fölöttes szervének, a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának azzal a kéréssel, hogy azt pártolólág a Művelődésügyi Minisztériumhoz továbbítsa. Az ügyet az Osztály — Akadémiánk hagyományainak szellemében — magáévá tette, s lépései eredményéről 1962. évi zse nagygyűlésen a következőket jelentette:

„Az OV. a Finnugor Munkabizottság elnökének, Lakó György lev. tagnak javaslatárakezdeményező lépést tett a finnugor szak egyetemi bevezetésére. A Művelődésügyi Minisztérium kedvezően ítélte meg javaslatunkat, s elhatározta a finnugor szak megindítását. Az Osztály nagy jelentőségű eredménynek tekinti a szak bevezetését, nemcsak azért, mert a régóta aggasztó finnugor tudományos utánpótlás kérdését is ezzel lényegében megoldottnak tekinthetjük, hanem országunknak megkülönböztetett helye és kötelezettsége van a finnugor kutatások fejlesztésében.” (I. OK. XX, 148).

A Művelődésügyi Minisztérium az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karán rendeletileg az 1963/64. tanévtől szervezett finnugor szakot. Ezt a magyar szakos hallgatók az utasítás értelmében a II. év után, másik szakjuk elhagyásával vehetik föl, tehát a III—V. évben magyar—finnugor szakcsoporton folytatják tanulmányaikat. A rendelet a szakra két évenként 2—3 hallgató föl vételét engedélyezi.

A miniszteri rendelet alapján a budapesti egyetemen 1963 őszén 3 hallgatóval megindult a finnugor szakképzés, annak a nagy tudományos körültekintéssel és pedagógiai érzéssel szerkesztett tantervnek alapján, melyet (a szak célmeghatározásával és programjavaslatával együtt) Hajdú Péter dolgozott ki. A tanterv a fő hangsúlyt az összehasonlító nyelvészeti kollégiumokra és a finn nyelvi tanulmányokra veti. A finnen kívül előírja még két-három másik rokon nyelvnek, valamint a finnugor népek irodalmának tüzetesebb tárgyalását. Szerepelnek a tantervben általános és magyar nyelvészeti szakkollégiumok, finnugor nyelvészeti gyakorlatok, továbbá néprajzi, régészeti és embertani kollégiumok. Ez utóbbi, nem nyelvészeti stúdiók célja, hogy ismertesse e tudományok vizsgálati módszereit és a finnugorság kutatásában elért eredményeit. Ez segíti a hallgatókat abban, hogy a finnugor őstörténet bonyolult, komplex kutatást igénylő kérdéseiben tájékozódni tudjanak.

A tananyagnak ez a futó áttekintése is mutatja, mily sokoldalú, képzést fognak kapni e szakon a hallgatók. Lakó György javaslatának megvalósulása olyan szervezeti kereteket biztosít finnugor nyelvészek nevelésére, amilyen a magyar egyetemi oktatásban azelőtt soha nem volt. A tudományos képzés

ezen lehetőségeinek föltárulása művelődési forradalmunk nagy távlatokat nyitó vívmánya, melytől joggal reméljük, hogy új, termékeny korszak kezdetét fogja jelenteni a hazai finnugrisztika történetében.

Sz. KISPÁL MAGDOLNA

Az Észt SzSzK TA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének munkájáról*

1963. január 7-től 21-ig tanulmányúton voltam Tallinnban, ahol alkalmam volt tanulmányozni a Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének életét, munkáját, terveit. Bár LAKÓ GYÖRGY a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. VI. 15-én tartott felolvasó ülésén részletesen beszámolt a Szovjetunióban folyó finnugor nyelvészeti munkálatokról (OK. 1964: 183–211.), és több nyelvészeti központban megfordulván, képet nyújtott az ott folyó munkáról és nyelvtudományi nézetekről, az azóta eltelt évek indokolják, hogy az újabb kutatásokról is számot adjunk. Beszámolómm nem lesz teljes. A Szovjetunióban folyó nyelvészeti kutatás egységes egészet alkot, és különösen kiegészítí egymást a tallinni Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetben és a tartui egyetemen folyó munka. Mivel Tartuba nem volt alkalmam ellátogatni, csak tallinni tapasztalataimat mondom el, különös tekintettel azokra a nyelvtudományi vállalkozásokra, melyek Lakó György ottani látogatása után folytak és folynak a tallini Intézetben.

Az Intézetnek 6 szektora van. A 3 irodalomtörténeti szektort (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti észt irodalom, a Forradalom utáni észt irodalom, valamint az észt folklór szektorát) nem tanulmányoztam. A 3 nyelvészeti szektor közül kettőről (az észt nyelvjárásokat kutató részlegről és a szótári szektorról) csak röviden fogok beszámolni, részletesen csupán a finnugor szektor kutató munkájával, eredményeivel és terveivel szándékozom foglalkozni.

1. A dialektológiai szektor (hivatalos néven: a nyelv [tkp. az anyanyelv] kutatásának szektora) fő feladata az észt nyelvjárás szótár elkészítése (vö. LAKÓ id. m. 190. 1.).

Csak a szektor egyik csoportja vesz részt az észt nyelv mondattanának kidolgozásában, mely jelenleg (1963. jan.) félig készen van. (A hangtan és az alaktan Tartuban készül). A szektor másik ága a toponimikai csoport. E csoport tagjai jelenleg több monográfián dolgoznak.

Óriási mennyiségű kéziratos gyűjtemény van birtokukban. Ebből a hatalmas mennyiségű nyelvjárás szöveggyűjteményből eddig csak egy kötet jelent meg: *Tanning S.*, *Mulgi murdetekstid*, Tallinn, 1961. (vö. *Kálmán Béla*: *Magyar Nyelvjárások VIII*, 153).

A dialektológiai részleg észt nyelvjárás anyagot tartalmazó magneto-fonfelvételeinek mennyisége órában kifejezve: kb. 200.

2. Az Intézet szótári szektorának munkatársai írták (vö. LAKÓ id. m. 191) az észt nyelvhelyességi szótárt (E. NURM, E. RAIET, M. KINDLAM Öige-

* Rövidítések :

- ESA. = Emakeele Seltsi Aastaraamat.
- KK. = Keel ja Kirjandus.
- KKIU. = Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused.
- TRÜT. = Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised.

keelsuse sonaraamat, Tallinn, 1960). E részleg fő munkája jelenleg az észti irodalmi nyelv értelmező szótárának készítése. Ezt a munkát 1961-ben kezdték. A szótár előmunkálatai során majdnem másfél millió cédula készült. A szótár terjedelme kb. 100 ív lesz, mely 5–6 kötetben fog megjelenni. Az első kötet valószínűleg 1964-ben kerül kiadásra.

Ezzel párhuzamosan különféle szakszótárak összeállításán is dolgoznak. Ezek a szótárak kétnyelvűek, orosz—észti szótárak lesznek, melyeknek végén észti nyelvű mutató lesz.

3. Az Intézet fiatal, de gyorsan fejlődő egysége a finnugor szektor. 1958-ban kezdte működését PAUL ARISTE vezetésével. Itt nem szándéksom méltatni ARISTÉNEK a munka megindításában vállalt szerepét és jelentőségét az egész fiatal észti nyelvésznevezdek nevelésében, és nem szándékozom foglalkozni a finnugor szektor régebbi munkásságának már ismert eredményeivel sem (vö. LAKÓ i. m. 190–193. b.) KÁLMÁN BÉLA: NyK, LXI. 119–21; SZABÓ LÁSZLÓ: NyK, LXIII, 418–20). Csupán az utóbbi évek munkájáról és a szektor terveiről számolok be.

1960-tól kezdve a finnugor szektor vezetője VALMEN HALLAP. Jelenleg (1963-ban) a finnugor részlegnek HALLAPON kívül négy tudományos munkatársa van: KARL KONT, ARVO LAANEST, ELNA PAJUS és ALU PAUL KOKLA. Rajtuk kívül két laboráns és egy könyvtáros dolgozik a szektorban.

A finnugor szektor kutatási területe elsősorban a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágára terjed ki. Ezen belül központi helyet foglal el a finnségi nyelvek kutatása, de jelentős kutató munka folyik a lapp és a volgai finnugor nyelvek vizsgálata terén is.

Az egész szektor közös munkája a vót szótár összeállítása. Ez a szótár tartalmazni fogja az eddig megjelent irodalom teljes szóanyagát, valamint TSVETKOVNAK és ARISTENEK az Intézetben levő, régebben feljegyzett kéziratok gyűjteményének szavait. E nyomtatott és kéziratok régebbi anyagokon kívül saját gyűjtésükre is támaszkodnak a szerzők. KONT, PAJUSALU és KOKLA az utóbbi években sokszor elutaztak a vótokhoz, és szófeljegyzést végeztek a helyszínen. A szótár szerzői munkaközössége többször változott. Jelenleg (tanulmányutam időpontjában) 131391 cédulájuk van. A szótár kézírata az *m* betűig majdnem készen van. Megjelenése 1967–68-ban várható.

A vót szótár elkészítésének gyorsaságát gátolja az a körülmény, hogy a legtöbb munkatárs foglalkozik a finnugor nyelvésznek egy-egy más ágával is. A szótáríró munkaközösség munkatársainak egyéb elfoglaltságát ismertetve egyben számot adok a szektor más irányú finnugor nyelvészeti kutatásairól is, kiindulva a finnségi nyelvek kutatásából, folytatva a lappal, a mordvinnal és a cseremisszel.

ELNA PAJUSALU a munkaközösség egyetlen olyan tagja, aki jelenleg teljes munkaidejét a vót szótárnak szenteli. De régebben foglalkozott más finnségi nyelvekkel is. Kandidátusi disszertációját a keleti-tengeri finn nyelvek külső meghatározó eseteinek funkcióiról írta. A szerzői referátum 1958-ban Tallinban, a disszertáció egyes részletei pedig folyóiratokban jelentek meg, pl. az allativus funkcióiról írt cikke (KKIU. 5, 1960: 88–116).

ARVO LAANEST az izsór nyelvjárással foglalkozik. Kandidátusi disszertációját a keleti-tengeri finn nyelvek főnévi jelzős szerkezetéről írta és 1959-ben védte meg. Disszertációjának jelentős része megjelent folyóiratokban. Cikkét írt a főnévi jelzős szerkezetek meghatározói funkcióiról (KK.

1959: 32—39), a keleti-tengeri finn nyelvek partitívusszal kifejezett főnévi jelzős szerkezeiteiről (ESA. 4, 1959: 214—232), a belső helyhatározói esetraggal ellátott főnevek jelzői szerepéről a keleti-tengeri finn nyelvekben (KKIU. 5, 1960: 69—87). Megjelent több publikációja az izsór nyelvről. Az orodeži izsór nyelvjárásról írt cikkében (ESA. 6, 1960: 179—195) e nyelvjárás néhány jellemző fonetikai és szókészleti sajátosságával foglalkozik, és szövegmutatványokat is közöl. Érdekes megállapítása, hogy e nyelvjárás szókészletében (ellentétben a többi izsór nyelvjárással) nem figyelhető meg az ingermanlandi finn nyelvjárások szókészletének hatása. LAANEST az utóbbi években sokszor járt az izsór falvakban; már majdnem minden faluban megfordult. Sok tanulmányútjának tapasztalatát gyűjtötte össze és térképet is közölt az izsór nyelvjárások csoportosításáról írt cikkében (KKIU. 6, 1961). Cikket írt arról a 286 izsór szóról, melyek Pallas soknyelvű szótárában maradtak fenn, mint az izsór nyelv XVIII. századi emlékei (ESA. 8, 1962: 163—170). Oroszul írt egy nagyobb összefoglaló munkát az izsór nyelvjárások hangtanáról és alaktanáról. Ebben megtalálhatók az izsór nyelvjárásokat beszélő falvak részletes földrajzi adatai is. Ez a munka legkésőbb 1964-ben jelenik meg.

Az Intézet lapp szakértője KARL KONT. Disszertációját ő is a finnugri nyelvekről írta: a tárgy kifejezésének nyelvi eszközeiről a keleti-tengeri finn nyelvekben. A szerzői referátum Tallinnban jelent meg 1959-ben. A szerző véleménye sok részletkérdésben eltér a félig-meddig általánosan elfogadott nézetektől, különösen az egyes esetek részleges, illetőleg teljes tárgyi funkciójának kialakulása tekintetében. A disszertációnak sok részlete megjelent nyomtatásban: folyóiratcikket publikált a szerző a tagadómondat tárgyáról (ESA. 4, 1958: 233—248); a teljes és részleges tárgy fejlődésének különböző útjairól (ESA. 5, 1959: 132—150); a mozgást jelentő igék tárgyáról (KK. 1959, 283—294); a szenvedő szerkezetek tárgyáról (KK. 1959, 609—616); a keleti-tengeri finn partitívusról, a mordvin ablatívusról és a baltiszláv genitívusról (KKIU. 6, 1961: 190—199). KONT disszertációja még ebben az évben teljes egészében meg fog jelenni észtil, monográfia formájában.

Már a disszertáció megírása közben végzett a szerző mordvin és lapp nyelvtanulmányokat, majd a lapp nyelvet újabb fő kutatási területül választotta. Kétszer volt a Kola félszigeten anyaggyűjtés céljából, és terve szerint e sorok feljegyzésének évében újra elmegy a lappokhoz. Kola félszigeti tanulmányútjáról egy képekkel illusztrált cikkben számolt be (KK. 1960: 683—689). Az a terve, hogy megírja a jokangai lapp nyelvjárás nyelvtanát.

A finnugor nyelvek közül a lapon kívül igen sokszor a mordvin szolgál értékes felvilágosítással a finnugri nyelvek egyes történeti kérdéseinek megoldásához. Ezért fordul a lapon kívül éppen a mordvin felé a tallinni Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet finnugor nyelvészeinek érdeklődése. Az Intézet mordvin specialistája: VALMEN HALLAP. A mordvin igeképzőkről írt kandidátusi disszertációjának szerzői referátuma 1955-ben jelent meg Tallinnban. A disszertációnak több része megjelent folyóiratokban (pl. a KKIU-ban, vö. SZABÓ LÁSZLÓ: NyK. LXIII, 418). Hatszor-hétszer járt a mordvinoknál.

Disszertációján kívül több folyóiratcikket írt. Ezeknek témája részben a mordvin nyelvvél (a szerző szerint: a mordvin nyelvekkel) kapcsolatos. Érdekes pl. a mordvin—orosz keveréknyelvről írt cikke (KK. 1960: 220—3). Sok mordvin — elsősorban a férfiak, közülük nagy számban az értelmiségi foglalkozásúak — keveri az orosz nyelvet és a mordvint. Egymás között

mordvinul beszélgetve legtöbbször oroszul mondják pl. a számneveket vagy olyan kifejezéseket, mint 'hány éves vagy?', 'mennyibe kerül?', 'viszontlátásra' stb. A mai mordvin népköltészetben vannak ilyen keverék-nyelven született népdalok (ahogyan HALLAP beszélgetésünk alkalmával nagyon találóan nevezte őket: „makaróni-dalok”).

A mordvin nyelven kívül foglalkozott HALLAP a hangjelölés, a fonetika és a fonológia kérdésével. Cikkét írt a hangok időtartalmáról az észti nyelvben (ESA. 8, 1962: 238–50), valamint a finnugor hangjelölés és a fonológiai jelölés kérdéséről (KKIU. 6, 1961: 217–37).

A finnugor szektor eddig bemutatott (finnségi, lapp és mordvin) kutatását kiegészíti a másik volgai finnugor nyelvnek, a cseremisznak a kutatása. Ezt a feladatot egy fiatal nyelvész, PAUL KOKLA végzi. Kandidátusi disszertációja majdnem készen van; hangtani, alaktani és mondattani szempontból vizsgálja benne a cseremiszi birtokos személyragot. Disszertációjának több részlete megjelent folyóiratokban. A cseremiszi nyelv egyes számú első és második személyű birtokos személyragjairól (ESA. 7, 1961: 210–19) írt cikkében azt vizsgálja, hogy milyen szavakhoz járulnak e személyragok. Másik dolgozatában a birtokos személyraggal ellátott névutós szerkezetek mondattani szerepét vizsgálja a cseremiszi nyelvben (TRÜT. 1962: 171–87). A harmadikban a cseremiszi birtokos jelzős és a „habeo”-szerkezetekről ír (ESA. 8, 1962: 197–212). Kétszer járt a cseremiszeknél; helyszíni anyaggyűjtéséről nyomtatásban is beszámolt (KK. 1959: 733–37).

A finnugor szektor munkájával kapcsolatban szólnunk kell a fonetikai laboratóriumról. Ez nem önálló egység, hanem szervezetileg a finnugor szektorhoz tartozik (de a finnugoron kívül a többi szektor is használja). A laboratóriumnak van 2 beépített, és 5 könnyű, hordozható, elemmel működő magnetofonja.

A fent bemutatott kutatók és elődeik (elsősorban PAUL ARISTE) anyaggyűjtő útjaikról nagymennyiségű hangfelvétellel tértek vissza. A felvételek legnagyobb része eddig még nem publikált szöveget tartalmaz majdnem valamennyi finnugor nyelvből.

Néhány szót még a tudósképzésről, ill. a finnugor szektor aspiránsairól, témáikról, terveikről. Három finnugor nyelvész aspiránsa van az Intézetnek, mind a három finnségi nyelvekkel foglalkozik. TIIT-REIN VIITSO a vepsze nyelvről írja disszertációját. Kétszer volt a vepszeknél anyagot gyűjteni. Folyóiratokban már publikált; írt a *nužitsa*-i és *livtšulä*-i vót nyelvjárás fonológiájáról (ESA. 7, 1961: 142–174), valamint a tő belsejében levő fokváltozásról, különös tekintettel az észti nyelvre (ESA. 8, 1962: 44–62). MERLE LEPPIK az ingermanlandi finn (nem izsór!) nyelvjárások hangtörténetével foglalkozik. Már kétszer végzett helyszíni anyaggyűjtő munkát. ELLEN NOOT az észti mondat hanglejtését vizsgálja.

Itt említem meg a hamarosan meginduló kísérleti fonetikai vizsgálatokat is, mivel szervezetileg Tallinnban ezek is a finnugor szektorhoz tartoznak. Ezzel a munkával GEORG LIIV foglalkozik, aki eddig Leningrádban végezte kísérleteit. Disszertációjában az észti nyelv hangsúlyos monoftongusait vizsgálta artikulációs és akusztikai szempontból.

Az Intézet munkájának ismertetésében nem törekedtem teljességre. A felsorolt publikációk a megjelent cikkeknek, tanulmányoknak csak egy részét alkotják (nem szóltam azokról a Tallinnban megjelent könyvekről, cikkekről, melyeknek szerzői jelenleg nem az Intézet munkatársai), de ez is elég ahhoz,

hogy érzékeltesse a nyelvtudomány, különösen a finnugor nyelvészet művelésének előretörését észt nyelvrokonainknál.

Befejezésül köszönetet mondok észt barátainknak azért a rendkívül meleg, a nyelvrokonság tudatától és az őszinte barátság érzésétől áthatott fogadtatásért, melyben részesítettek.

SZABÓ LÁSZLÓ

Az uráli őshaza kérdéséről

Őszinte köszönettel tartozom LAKÓ GYÖRGYnek és ZÓLYOMI BÁLINTnak „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai” című könyvemről írt bírálatukért. Higgadt ítélettel és tudományáguk mély s alkotóként művelt ismeretével szölkak hozzá könyvemnek éppen azokhoz a részeihez, amelyekben — mint régész — csak kívülállóként tájékozódhattam. Több olyan meggondolást vetettek fel s több olyan tényt fogalmaztak meg, amelyeket könyvem munkapéldányába — később talán újabb magyar vagy idegen nyelvű kiadásába — örömmel veszek át. Úgy látom azonban, hogy e kiegészítések pontosabbá teszik ugyan feltevéseim megfogalmazását, de alapjában érintetlenül hagyják vitára bocsátott tételeimet. Ennek bizonyosságául röviden sorra veszem a két, nagyértékű hozzászólás legfontosabb megállapításait.

1. LAKÓ GYÖRGY joggal figyelmeztet arra, hogy nem tisztáztam az őshaza szónak a nyelvészeti irodalomban használt jelentését, és rámutat, hogy az uráli, illetőleg a finnugor őshaza helyét kereső nyelvészek (az előbbiről valóban csak N. SEBESTYÉN IRÉN nagy körütekintéssel írt dolgozata szól) azon területet igyekeztek meghatározni, amely az uráli, illetőleg a finnugor népek a szétválásukat közvetlenül megelőző időben laktak, jómagam pedig az uráli nép kialakulásának helyét keresem. Ezért LAKÓ GYÖRGY úgy véli, hogy a két felfogás között nincsen olyan szakadék, mint amilyent jelzek. Bár magam örvidenek legjobban, ha vitára bocsátott tételeim egyeztethetők lennének az elődök nagyra becsült munkásságával, úgy látom, hogy — legalábbis egyelőre — erre nincs alap. Röviden kifejtem azt is, hogy miért.

Jól tudom, hogy az őshaza, illetőleg a legkorábbi szállásterületek földrajzi elhelyezkedése egy jöttányit sem változtat a nyelvészetnek az uráli és a finnugor nyelvi rokonságot illető gazdag eredményein. Nemcsak hogy nem változtat, hanem rajtuk alapul. Mégis bizonyos jelentősége van a szállásterületek meghatározásának, mert az ott talált régészeti emlékek gazdagíthatják az anyagi és a szellemi műveltségről alkotott képünket, és szilárdabb időrendet adhatnak e népek őstörténetének, a szétválások és más népekkel való érintkezések korának megállapítása útján.

Az életföldrajzi jelenségek alapján (erről még szó esik a következőkben) a Riga—Oka környékére meghatározott első szállásterület legrégebbi műveltségét, a szvidérit, nyomon követhettük keletre, utódainak útját pedig a mai finnugorok lakta területre. Ellenben semmi olyanféle jelenséget nem ismerünk a régészeti anyagban, hogy ez a műveltség még az uráli korban felvándorolt volna a Káma mentére, hogy később innen népesítse be a szamojéd és a finnugor területeket, részben visszavándorolván oda, ahonnan elindult. Ám erre az lehetne a felelet, hogy hátha téves a feltevés, és a Káma mentén alakult ki az uráli korban olyan műveltség, amelyet nyomon követhetnénk a szétvándorlás irányában. Ilyen műveltség azonban nincs. Semmi nyoma is elég bőven ismert régészeti anyagban annak, hogy a Káma mentén ilyen korán kialakult volna valamiféle egységes műveltség, még kevésbé annak, hogy innen nagyméretű szétrajzás indult volna meg. Egyetlen érveként az úgynevezett Sperrings kerámia szolgálhatna, amely egyaránt megjelenne az Urálban és a balti területeken. Nemrégiben LUHO professzorral beszélhettem meg ezt a kérdést. Ő a fésűs kerámia legjobb ismerője, s módjában volt a szovjetföldi régészeti anyagot is eredetiben tanulmányozni. A Sperrings kerámiát illetően azt közölte, hogy az Urálban nincs meg; amit annak vélték, csak távolról hasonló hozzá, nincs közvetlen kapcsolatban vele, s egyébiránt is sokkal későbbi, mint a nyugati Sperrings edénművesség.

A Káma menti őshaza feltevése tehát a régészet szemszögéből tekintve meddőnek bizonyult, s az életföldrajzi vizsgálatok is erre az eredményre vezetnek. Ezért nem tudom magamévá tenni LAKÓ GYÖRGY áthidaló javaslatát.

Igazat kell adnom LAKÓ GYÖRGYnek, hogy a nyelvészeti szakkifejezések értelmezésében és szabatos használatában, valamint — főként a finn nyelvű — irodalom

jegyzékében is kívánni valók vannak. Erre mutatott rá — könyvem méltatása után — INGRID SCHELLBACH is (FUF. XXXIV, 245). Nem szeretném ennek ódiumát nyelvész lektoraimra hátrítani, mert ők elsősorban tartalmi szempontból szólnak hozzá munkámhoz.

2. Az életföldrajzi következtetésekhez fűződik ZÓLYOMI BÁLINT hozzászólása. Amit mond, teljes egészében el kell fogadnom, hiszen ő a pollenkutatás legkiválóbb szakembere, magam pedig csak néhány munkán keresztül tudtam az eredményeket használni. Bár ZÓLYOMI BÁLINT megjegyzéseinek nyomán szövegemben több fogalmazásbeli és ténybeli javítást kell tennem, ezek — úgy látom — nem olyan jellegűek, hogy az általam felvázolt megoldás alapjait érintenék, sőt arra is alkalmat adnak, hogy bizonyos következtetéseket még tovább fűzhessek. Két lényeges megállapításához a következőket fűzném hozzá:

a) A Káma mente az uráli nép kialakulásának idejében, tehát az ősköror végén és az átmeneti kőkorban nem volt lakhatatlan, sőt bizonyos fokig az életkörülmények jobbakk voltak itt, mint a szvidériek területén. Ez így van, s magam is több helyen írtam könyvemben az ide felvándorolt steppei vadászokról. Fogalmazásom tehát pontatlan volt, s helyette a következőképpen javítottam az szövegemet: „A ma uráli-finnugor népek által lakott terület nagy részén még nem lakott ember abban a korban, vagy a Káma mentén csak átmeneti vadász-szállásokon telepedett meg, de ezek műveltsége nem előde az itt jóval később feltűnő sigiri és fésűskerámiás nép anyagi műveltségének.” Ezzel a fogalmazással lényegében ugyanoda jutottam el, ahová a Káma mentének település történetét kutató régészek (Indreko, Brjusov, Rauschenbach, Bader, Oborin) is eljutottak, akik egyeznek abban, hogy az átmeneti kőkori vadászoknak semmi közük a később az Uráiban felbukkanó Sigir műveltséghez, mégkevésbé az uráli fésűskerámiás népséghez.

ZÓLYOMI BÁLINT ugyan azt írja, hogy növényföldrajzi alapon egyaránt feltehető a Volga—Káma—Urál vagy a Riga—Oka terület, ámde ezt a megállapítását már nem a régebben felhasznált növénynevek által jellemzett fajtákra alapítja, hanem arra, amit én is tekintetbe veszek. Nem arról van ugyanis szó, hogy a Káma mente mai növényföldrajzi határai az uráli korban kissé mások lehettek, mint most, tehát a mai térkép alapján levont következtetések kisebb eltolódásokkal helyesek lehetnek, hanem arról, hogy a Káma mente növénytakarója abban a korban teljesen más volt (vö. erről Östört. 57—61. stb.). Az a növényföldrajzi állapot, amelyet az eddigi nyelvészeti életföldrajzi munkák alapul vettek, csak az időszámításunk előtti 1000 tájától figyelhető meg ezen a tájon, ekkorra pedig már nemcsak az uráli egység bomlott fel, mégpedig évezredekkel korábban, hanem a finnugorok is törzsekre szakadtak.

b) ZÓLYOMI BÁLINT másik lényegbevágó megfigyelése, hogy a világos aljnövényzetű fenyvesek és nyíreszek nemcsak a NEUSTADT által megrajzolt Riga—okai sávra voltak jellemzők, hanem ez a sáv elnyúlt az Urálig, sőt át is lépte azt. Nézzük: miként hat ki e tétel feltevéseim megfogalmazására. Kérdésünk továbbra is az: van-e ebben a sávban olyan egységes régészeti műveltség, amelynek utódai a szamojéd finnugor népek régészeti műveltségének alapjaivá váltak. A felelet — a megváltozott földrajzi sávot illetően is — ugyanúgy hangzik, mint a szűkebbnek gondolt területen: egyetlen ilyen zárt műveltség van, a szvidéri. Ellenben a területnek e kibővítése magyarázhatja a szamojédok és az obi-ugorok keletre való vándorlásának útját: ugyanolyan növényföldrajzi környezetben vonultak, mint amilyenben életkörülményeik (vadászlat, halászat stb.) kialakultak. Ezek után lehetséges az is, hogy nem ellenséges nyomás (tardenoisiaiak) miatt kellett elhagyniuk szállásterületüket, hanem valamilyen más okból (túlnépesedés?) folytatták azt a vonulást, amelyet Közép-Lengyelországtól az Okáig nyomon követhetünk. A közép- és észak-lengyelországi őshazára vonatkozólag Kniezsa Istvánnak a Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásomhoz való hozzászólásában értékes adatokat kaptunk. Ő ugyanis kifejtette, hogy a lengyel nyelvészek e terület legrégebbi helynévi réteget finnugorból magyarázzák, és a fésűs kerámia elterjedésével egyeztetik. Feltevésem megfogalmazása után mód nyílik arra, hogy ezt a helynévi réteget még sokkal korábbról, a szvidéri időkből keltezhessük.

Visszatérve ZÓLYOMI BÁLINT bírálatára, megnyugtató volt számomra, hogy a pollenvizsgálat eredményeinek felhasználásakor nagyjából helyes irányban tapogatóztam, amit megerősít az a megjegyzés is, hogy az eredmények „botanikus szempontból nézve lényegükben megalapozottak, csupán egyes részletek módosítandók”. Ezeket a módosításokat — s ez vonatkozik kisebb megjegyzéseire is — adandó alkalommal végre is fogom hajtani.

*

Újból szeretném leszzegezni, hogy feltevéseimet azzal a szándékkal foglaltam könyvbe, hogy velük s a körülöttük kialakuló vitával közelebb jussunk az uráli és a finnugor nyelvcsalád őstörténetéhez. Éppen ezért örövendek minden olyan hozzászólás-

nak, amely a kérdések megoldása felé vezet, akár abban az irányban, amelyet felvázoltam, akár más irányban. E két nagy értékű hozzászólás máris jobban hozzáillesztette az őstörténet kutatandó valóságához a kérdéseket. Lassú és türelmes munka vár még reánk és utódainkra. A hozzászólások egyúttal arra is figyelmeztetnek, hogy a komplex feldolgozási mód túllépi egy ember erejét. Nem elegendő más tudományterületeket csak könyveken keresztül megismerni, hanem — ebben is igaza van ZÓLYOMI BÁLINTNAK — a terület szakembereivel való állandó és szívsós megbeszélések szükségesek, hogy feltevéseinket hibátlanabban formálhassuk meg.

Végezetül itt szeretnék választ adni arra a többfelől — itthonról s külföldről — nekem szegezett kérdésre, hogy mikorra várható a II. kötet. Ez a kötet a bronzkortól a honfoglalásig tárgyalná már nem az egész finnugorságnak, hanem a magyarságnak néppé válását. Ezekben a korokban már kevés segítséget várhatunk a növényföldrajztól, hiszen ettől kezdve a növénytakaró valóban csak kisebb mértékben változik. Kevés segítséget kaphatunk a nyelvészetől is (iráni és bolgár—török szóréget), az alapot a régészet s részben az embertan biztosítja a kutatásnak. A Volga jobb partjának ásatásai jórészt még kiadatlanul rejteneznek a múzeumok raktáraiban. A II. kötet megírását tehát meg kell, hogy előzze a múzeumi leletek tüzetes tanulmányozása.¹

LÁSZLÓ GYULA

Béla Szent-Iványi: *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und Ungarkunde an der Berliner Universität*

Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin.
Beiheft zum Jubiläumsjahrgang (IX) 1959/60.

szent-iványi béla, a Humboldt egyetem professzora a finnugrisztika és a hungarológia németországi múltjáról és jelenéről számolt be az egyetem tudományos folyóiratában. Folyóiratunk olvasó közül bizonyára többeket érdekel, hogy milyen mértékben foglalkoznak külföldön a finnugor nyelvekkel, köztük épp a mi anyanyelvünkkel is. Ezért látjuk hasznosnak a Berlinben végzett, illetve folyamatban levő munka ismertetését. A külföldi finnugrisztika mai állapotának tükrében e tudomány hazai helyzetét is némileg más megvilágításban láthatjuk, mint egyébként.

Bevezetőben a németiség érdeklődésének a magyarság felé fordulásáról szól a szerző. Majd a finnugor nyelvtudomány német úttörőit mutatja be, kiemelve Wilhelm Humboldt szerepét, aki előmozdítója volt a német és a magyar tudósok kapcsolat-felvételének. A berlini egyetem megalapítása újabb lépés volt a finnugrisztika németországi meghonosítása terén. Magyar diákok németországi egyetemi tanulmányai nagyban hozzájárultak a finnugor nyelvek iránti érdeklődés fennmaradásához. A Berlinben tanult későbbi neves tudósok közül Toldi Ferencről, Kriza Jánosról, Székács Józseftről, Gáspár Jánosról és Erdélyi Jánosról szól a szerző, ismertetve röviden munkásságukat. A jövő szempontjából nagyon jelentős Ungarische Bibliothek megalapítása is jelentőségéhez mért helyet kap az ismertetésben. Ezt a könyvtárat 1842-ben alapította 25, Berlinben tanuló magyar diák azon céllal, hogy az ott tanulók figyelemmel kísérhessék a magyarság kulturális fejlődését.

Mindeme tények előmozdították a termékeny német—magyar tudományos együttműködést a múlt században. Az 1840-es években azon volt a hangsúly, hogy a magyar kultúrát és tudományt német nyelven ismertté tegyék Németországban. Ez a törekvés folytatódott 1867 után is, de akkor már a magyar kulturális élet rendszeres bemutatása volt a cél.

A magyar—német tudományos kapcsolatok történetében újabb fejlődést az 1916. év nyitott meg, amikor a hungarológia a berlini egyetem kezébe került. Az egyetem Magyar Intézete (Ungarisches Institut) nemcsak a könyvtár bővítésén és folyóiratok kiadásán fáradozott, hanem magáévá tett minden olyan törekvést, mely a magyar művészet és tudomány eredményeit kívánta ismertté tenni Németországban. Meleghangú sorokat olvashatunk Gragger Róberttről, a magyar filológiai tanszék első vezetőjéről. Szól a szerző a magyar lektorátus létrehozásáról (1918), a hallei egyetem magyar könyvtárrezlegének Berlinbe történt áthelyezéséről (1921), a Magyar Intézet kiadvá-

¹ Minthogy az uráli őshaza kérdéséhez az Acta Linguistica lapjain tudomásom szerint további hozzászólás várható, nem tartom időszerűnek, hogy László Gyula fenti válaszára észrevételeimet megtegyem. — LAKÓ GYÖRGY szerk.

nyairól, az Ungarische Jahrbücher és az Ungarische Bibliothek kötetéről is, megállapítva hogy ezek a finnugor filológia gazdag nemzetközi eredményeinek ma is nélkülözhetetlen gyűjteményei. Nemesak nyelvészeti, irodalmi és történelmi témákat feldolgozó cikkek jelentek meg bennük, hanem az irodalmi, népgazdasági és földrajzi tárgyú tanulmányokat is tartalmaznak. Végül a hitleri politikának a tudomány fejlődését gátló befolyásáról és a Magyar Intézet megszüntéről szóló sorok következnek.

Új fejezete kezdődött a németországi finnugrisztika történetének a második világháború után. Az újjáépítés, a demokratizálódás, majd a könyvtárrendezés és az oktatás megszervezése az első eredmények. A Magyar Intézet Finnugor Intézet néven folytatja tevékenységét Wolfgang Steinitz vezetésével. Steinitz professzor felelősségteljes szerepkörét, sokoldalú tevékenységét, eredményekben gazdag munkásságát részletesen ismerteti a szerző. Steinitz professzor a német finnugrisztika hivatott vezére, biztoskezü kormányosa. Az ő vezetésével dolgozták ki 1947 nyarán a finnugrisztika első tantervét. A finnugor filológia az új irányelveknek megfelelően két ágra oszlik, amelyekben vagy a magyar, vagy a finn nyelv és irodalom tanulása van a hangsúly. A finnugor filológia felvehető fő- és mellékszakként egyaránt, más szakokkal párosítva. A tanulmányi idő nyolc félév; államvizsgával zárul. Elkerülve az egyetemről, a finnugor filológusoknak megvannak mindazok a finnugrisztikai ismereteik, amelyek szükségesegek olyan szakterületeken, ahol a német—magyar vagy német—finn kulturális kapcsolatok szerepet játszanak. SZENT-IVÁNYI BÉLÁT, aki előbb lektorként működött, 1953-ban nevezték ki a magyar nyelv és irodalom professzorává a berlini egyetemen. Előadásaiiban, valamint magyar szépirodalmi művek német kiadásaihoz írt előszóiban az új magyar irodalom-szemléletet teszi ismertté, s a német—magyar kulturális kapcsolatokat mozdítja elő. Rendkívül sokat tett országunk kulturális élete új arculatának külföldön való megismertetése érdekében. Itt ismertetett cikke végén egy kis statisztikát ad, mely a legbeszédesebb bizonyítéka a finnugor tudományok NDK-beli fellendülésének. Szól az első nagyobb tudományos vállalkozásról is, amelyet a Finnugor Intézet a Német Tudományos Akadémia támogatásával a Szovjet Nyelvtudományi Intézettel kötött egyezmény alapján hajtott végre. Egy osztyák tudományos szótár és nyelvtan szerkesztéséről van szó, mely Steinitz professzor gyűjtéseiből, valamint az eddig közzétett osztyák szótárak és szövegek anyagából készül. Az eddigiekhez képest több előnye lesz: 1. felöleli az egész szókincsent, 2. egyszerű, tudományosan mégis kifogástalan átírást használ, 3. a szóváltozatokat a régebbi hangalakokat megőrzött nyelvjárások sorrendjében veszi számba.

Az Intézet 1951/52 óta két asszisztenssel dolgozik, s szoros kapcsolatban van a finnugor népek tudományos életével. Az utóbbi tíz évben 13 hallgató végezte el a finnugor filológiát mint főszakot, egy hallgató pedig mint mellékszakit. Az Intézet előadásait, főleg a nyelvtanfolyamokat más szakosok is látogatják. A finnugor szakot végeztek szakterületükön, valamint magyar és finn irodalmi művek kiadásában gyümölcsözőtetik tudásukat.

Minden hozzáfűzött magyarázat nélkül is kitetszik SZENT-IVÁNYI BÉLA soraiból, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban — élvezve az NDK tudománypolitikájának támogatását — egyéb tudományok mellett a finnugrisztika is nagy fejlődés előtt áll. Ezt mindenekelőtt az a körülmény biztosítja, hogy messzemenően gondoskodnak szakmai utánpótlás neveléséről. Emiatt joggal érződik SZENT-IVÁNYI professzor soraiból is a tudós szakember büszke meglepődése. Ma, amikor a finnugrisztika nemzetközi méreteiben fellendülőben van, nyilvánvaló a mi szerepvállalásunk szükségessége is. Kötelességünk, hogy mint legnagyobb lélekszámú finnugor nép lépést tartsunk a fejlődéssel az utánpótlás nevelésében is. Feltétlenül hasznosnak kell tehát mondanunk a rendszeres finnugor oktatás megindítását nálunk is, mert nemzetközi téren csak ennek alkalmazásával vívhatjuk ki magunknak a bennünket megillető helyet a finnugrisztikában.

KISS JENŐ

Hajdú Péter: The Samoyed Peoples and Languages

Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series. Vol. 14. Bloomington
The Hague [1963]. Indiana University — Mouton & Co. 114 l.

1. A szamojéd nyelvek és népek nem csupán az uralisztika — jelesül a finnugrisztika — szempontjából igen fontosak, hanem az általános nyelvészet és az egyetemes néprajz szempontjából is. Persze, minél behatóbb, korszerű ismeretük elsősorban a finnugrisztika számára a legfontosabb. Minél jobban megismerjük ugyanis a szamojéd nyelv-

veket, annál teljesebben tudjuk rekonstruálni az uráli alapnyelvet, egyszersmind annál több olyan kérdésre kapunk feleletet a finnugor nyelvtudományban, amelyek jelen pillanatban még csupán a probléma vagy a hipotézis stádiumában vannak a felszínen.

Másrészt az uráli ősnép egyéb népekkel való kapcsolatainak felderítéséhez is bizonyára nagymértékben hozzá fog járulni a szamojéd nyelvek s a szamojédság képviselte archaikus kultúra jobb megismerése. Nem lehetetlen, hogy például az ún. paleo-ázsiai népek eredetének rejtélye s sok szempontból Szibéria története is új megvilágításba kerül, ha egyszer részletesebb képet tudunk megrajzolni az egész szamojédságról.

2. Igen fontos volna tehát, hogy minél többen s minél sokoldalúbban foglalkozzanak — nyelvészek és etnográfusok egyaránt — a szamojéd nyelvekkel és népekkel. Az idő egyébként is sürget, hiszen a civilizáció rohamos terjedése egyre gyorsabban pusztítja mindazt, ami a szamojédok kultúrájában tudományos szempontból a legbecsesebb. De — annak ellenére, hogy a szovjet kormány mindent megtesz ennek megakadályozására — maga a szamojédság is egyre inkább elveszti sajátos népi jellegét, egyre inkább asszimilálódik a körülötte élő népekhez. Egységes szamojéd népről már régóta nem is lehet beszélni. A szétporlás folyamata leginkább a szelkupoknál haladt előre, ahol úgyiszlán minden család már egy külön nyelvjárást beszél, s a szelkupoknak mindössze a fele tud anyanyelvén. S ott van intő példának a déli szamojédság kipusztult képviselőinek (kamaszok, szojótok, motorok, kojbalok, karagaszok, tajgik) az esete.

3. A szamojéd nyelvekről már a XVII. század eleje óta vannak szórványos adataink, főként szójegyzékek formájában, de az első nyelvtani vázlat csak 1811-ben jelent meg (J. S. VATER, Bruchstücke einer samojedischen Grammatik). A szamojédság tudományos kutatása nagyjából a finnugrisztikai kutatások intenzívebbé válásával kezdődik meg. Az igazi úttörés munkáját ezen a téren is Castrén végezte, aki a múlt század negyvenes éveinek az elején — harmadik kutatóútján — kezdte el tanulmányozni a jurák (nyenyec) nyelvet. 1845 és 1849 között pedig — bejárva a szibériai vidékeket a Jeges-tenger partja melletti tundráktól egészen a Szaján-hegységig — felbecsülhetetlen értékű nyelvi anyagot gyűjtött a többi szamojéd nép között is. Lényegében véve ezeknek az utaknak az eredménye az 1854-ben megjelent „Grammatik der samojedischen Sprachen”, melyet 1855-ben még a szövegmutatványokat is tartalmazó „Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen” egészített ki.

Castrén munkássága nyomán főként finn, magyar és orosz kutatók foglalkoztak behatóan a szamojédsággal. Kutatómunkájuk révén sok becses adalék gyűlt össze a szamojédság ismeretéhez, korántsem mondható el azonban, hogy minden feladat el van végezve. Igen hiányosak ismereteink a jenyiszeji szamojéd (enyec) és a tavgi szamojéd (nganaszán) nyelvről. A legtöbb teendő tehát ezeknek a nyelveknek a kutatása terén volna. A most élő s az ezután következő nyelvészgenerációk feladata, hogy minél céltudatosabban végezzék el a szamojéd nyelvek kutatása terén még elvégzendő és elvégezhető munkát.

4. **HAJDÚ PÉTER** — aki maga is kitűnő ismerője s kutatója a szamojéd nyelveknek — ezzel a mostani munkájával jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a tudományos érdeklődés jobban ráterelődjék a szamojédságra. Másrészt konkrét segítséget is ad azoknak, akik szamojéd kutatásokkal akarnak foglalkozni a jövőben.

Ez a könyv lényegesen bővített s korszerűsített változata annak a tanulmány-sorozatnak, amelyet a Magyar Nyelvőr LXXIII. évfolyamában adott közre, s amely „A szamojéd népek és nyelvek” címmel önállóan is megjelent a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak 76. számaként.

A jelen munkát THOMAS A. SEBEOK professzor szerkesztői előszava (Editor's Foreword; V. l.) vezeti be, ezt követi HAJDÚ PÉTER szerzői előszava (Author's Preface; VI. l.). Ez utóbbiban a szerző rámutat a szamojédság kutatásának fontosságára. — Maga a könyv tizenkét fejezetre tagolódik: 1. Általános tájékoztatás a szamojédság egyes csoportjairól, lakóhelyéről, lélekszámáról (The Distribution, Habitat, and Number of the Samoyeds; 1—5. l.); 2. A szamojédok elnevezései (Appellations; 6—7. l.); 3. A szamojédok antropológiai alkata (Physical Anthropology of the Samoyeds; 8—9. l.); 4. A szamojéd szokások (Samoyed Customs; 10—27. l.); 5. A szamojédok társadalmi szervezete (Samoyed Society; 28—31. l.); 6. A szamojédság vallásos hiedelmei (Samoyed Religion; 32—36. l.); 7. A szamojéd népköltészet (Folklore; 37—41. l.); 8. A szamojédok története (The History of the Samoyeds; 42—52. l.); 9. A szamojédok s egyéb népek érintkezései (Samoyed Contacts with Foreign Peoples; 53—56. l.); 10. A szamojéd nyelvek ismertetése (The Characteristics of the Samoyed Languages; 57—81. l.); 11. A szamojéd nyelvek kutatásának története (Research on the Samoyed Languages; 82—88. l.); 12. Bibliográfia, amely magában foglalja a szamojédokra vonatkozó nyelvészeti és néprajzi munkákat, továbbá a jurák és a szelkup nyelvű kiadványokat, azonkívül a rövidítések jegyzékét

(Linguistic and Ethnographic Works on the Samoyeds; Abbreviations; Publications in Nenets; Publications in Sel'kup; 89—114. l.).

5. Mint látható, a szerző minden szempontra tekintettel volt ennek a könyvnek a megírásakor. Természetes azonban, hogy a többi kérdéshez viszonyítva a legtöbb helyet a szamojéd nyelvek ismertetése kapta. Ez a fejezet — viszonylagos terjedelmessége ellenére is — vázlatos, s elsősorban a részletesebben leírt jurák és szelkup nyelv ismeretét adja, mégis az olvasó eléggé teljes képet kap belőle a szamojéd nyelvek fonológiai, alaktani és mondattani struktúrájáról, az egyes szamojéd nyelveknek — ideértve a jenyiszeji szamojédot (enyecet), a tavgit (nganaszánt) és a kamaszt is — és az egyes nyelvek dialektusainak egymáshoz való viszonyáról s a szamojéd (jurák és szelkup) irodalmi nyelvek kialakításának történetéről, problémáiról.

Az egész fejezet igen gazdaságosan, a korszerű elméleti tájékozottság szintjén, rendkívül világosan van megírva. A szerző igen jó érzékkel csak a legfontosabb kérdéseket tárgyalja meg, a leglényegesebb és legfontosabb jelenségeket emeli ki, s így valóban lehetővé teszi, hogy olyanok is fogalmat, tiszta képet tudjanak alkotni maguknak a rendkívül bonyolult szamojéd nyelvi struktúráról, akik a nyelvtudomány más területein járatosabbak, sőt olyanok is, akik nem nyelvészek.

6. Igen becses HAJDÚ könyvének a bibliográfiai fejezete, ennek is különösen az a része, amely a szamojédokra vonatkozó nyelvészeti, néprajzi, antropológiai stb. munkákat veszi számba. Ez a rész 322 tételt foglal magában, s ma — legjobb tudomásom szerint — az egyetlen lényegében véve teljes szamojéd vonatkozású bibliográfia.

Nem érdektelen a szamojéd nyelvű kiadványok bibliográfiája sem. Ez 43 jurák és 13 szelkup nyelven megjelent munka adatait ismerteti. Ez a bibliográfia azonban korántsem teljes.

7. Még néhány szót a sorozatról, amelyben HAJDÚ PÉTER könyve megjelent.

Az „Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series” című sorozat Thomas A. Sebeok bloomingtoni professzor gondozásában jelenik meg. Az eddigi 21 kötet közül 9 foglalkozik az uráli nyelvekkel. A sorozat elsődleges célja az, hogy az Amerikai Egyesült Államokban minél jobban előmozdítsa az uráli és az altaji nyelvek ismeretét, kutatását. Egyszerűsége azonban — mivel a sorozat egyes darabjai angolul jelennek meg — világszerte is ráirányítja az érdeklődést az uráli és az altaji nyelvekre, s egyben az érdeklődők kezébe kitűnően használható kézikönyvet s nívós tanulmányköteteket is ad. Ezzel Sebeok professzor s az általa szerkesztett sorozat igen nagy szolgálatokat tett már eddig is az uralisztikának s az altajisztikának, s minden bizonnyal még tesz is a jövőben. Ezért, úgy érzem, elismeréssel kell adóznunk Sebeok professzor vállalkozásának. Jó alkalom erre éppen Hajdú Péter könyvének a sorozatban való megjelentetése.

8. Befejezésül még csak ennyit: HAJDÚ PÉTER ezt a könyvét elsősorban a külföldi tudományos közönség számára írta. Mivel azonban ez az angol nyelvű verzió teljesebb, terjedelmesebb, szakszerűbb és korszerűbb, mint az előző magyar nyelvű változatok (a Magyar Nyelvoktatási és Szaknyelvtudományi Intézet kiadásában megjelent már utaltam, s a Gondolat Kiadónál 1962-ben megjelent „Finnugor népek és nyelvek”-nek a szamojédokról szóló fejezetei), joggal tarthat számot a magyarországi nyelvészek és etnográfusok érdeklődésére is. Bizonyos, hogy nemcsak külföldön, hanem itthon is elő fogja mozdítani a jövőben a szamojéd nyelvek és népek kutatását.

FABRICIUS-KOVÁCS FERENC

Sulo Haltsonen: Suomalaista kaunokirjallisuutta vierailia kielillä

Tietolipas 24. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 1961. 138 l.

1961 őszén jelent meg az idegen nyelvekre lefordított finn szépirodalom bibliográfiáját tartalmazó könyvecske. Ezt a katalógust más nagyobb bibliográfiai munkái mellett több év alatt készítette a szerző. A munkát lassította, hogy a finn könyvtárakban korántsem volt meg minden fordítás. A szerzőnek levél útján adatokat kellett szereznie külföldi könyvtáraktól, magánszemélyektől. Viszont az utóbbi években készült több bibliográfiai mű (pl. Erich Kunze alapos műve német nyelvű fordításokról) segítséget nyújtott a szerzőnek.

Csak az idegen nyelvre lefordított k ö n y v e k vannak benne a katalógusban, a külön megjelent versek, novellák nincsenek katalógizálva. A kiadatlan szépirodalmi művek, mint a külföldön játszott finn színdarabok (ezek között említi a szerző a Magyar

Nemzeti Színházban 1940-ben játszott finn darabot: Järviluoma „Pohjalaisia” e. művét) szintén hiányoznak. A szerző azonban említ jónéhány olyan idegen nyelvű antológiát, amelyekben finn írók alkotásai szerepelnek. Ezek között kilenc magyar nyelvű is találunk. A könyv névmutatója csaknem 300 finn író tüntet fel, műveiket pedig 33 idegen nyelvre fordították le. A fordítókról is külön jegyzéket kapunk.

A francia nyelvű alcímek bizonyára megkönnyítik a katalógus használatát a külföldiek számára. Érdemes lett volna a könyv bevezetőjét is lefordítani franciára vagy valamelyik más nagy kultúrnyelvre. Annál is inkább fontos lett volna ez, mivel a Kalevala fordításairól, melyek szintén érdekelnék a külföldieket, csak itt ejt szót a szerző. A Kalevala-fordítások hiányát meg is említették néhányan mindjárt a könyv megjelenése után.

Ezt írja a szerző a Kalevaláról: „A Kalevala először hazánkban keltett érdeklődést. Így láttak munkához a Kalevala-fordítás előharcosai. 1841-ben fejezte be M. A. Castrén svéd nyelvű Kalevala fordítását, és négy év múlva Léouzon le Duc franciául mutatta be a Kalevalát Nyugat-Európának. Az Új Kalevala megjelenése után ez kezdte meg hódító útját külföldön. Száz év alatt a Kalevala-fordítások és kiadások száma szépen meggyarapodott. Az érdeklődés a Kalevala iránt máig sem lanyhult. Ezt jelzi a Kalevala megjelenése izlandi nyelven és több éppen most készülő fordítás.”

A legrégebb fordítási kísérletek mutatványok voltak a finn népköltészetből. Széles körben ismertté vált például az ének „Medzän dyris woiteltu”, amelyet a viipuri püspök, Petrus Bång 1675-ben adott ki. Ez a vers 1682-ben német nyelven tűnik fel D. G. MORHOF tanulmányában: „Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie”. Körülbelül száz év múlva JOH. GOTT. GEORGI „Russland. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reiches” e. művében, amely francia és orosz nyelven is megjelent, a finn verselő-készség példajaként idézi ugyanezt az éneket. Majd később két külön angol nyelvű fordítást is adtak ki a versből.

Az első műköltészeti fordítások — akárcsak a prózai fordítások — svéd nyelvűek voltak. Közöttük az elsőkhöz tartozik JAAKKO JUTEINI két verse, amelyet Runeberg nyomtatott ki a Helsingfors Morgonbladét c. újságban 1835-ben. Más nyelveken csak a XIX. század vége óta indult el nagyobb mértékben a finn szépirodalom fordítása. PIETARI PÄIVÄRINTA volt az első, akinek a műveit jellegzetesen finnek és fordításra méltónak találta a külföld. Päivärinta néhány elbeszélését magyar nyelven is kiadták az 1892-ben megjelent „Finn elbeszélések” c. gyűjteményben; ezenkívül a XIX. században még három finn műfordítás jelent meg Magyarországon: két kötet JUHANI AHO novelláiból és SUONIO egyik műve, „A hold regéi”. Ez utóbbit Vikár Béla fordította le.

Päivärintával ellentétben Aleksis Kivi sohasem volt olyan felkapott író, akinek a munkáit azonnal megjelenésük után lefordították volna idegen nyelvekre. Fő műve, a „Seitsemän veljestä” (A hét testvér), már 1870-ben napvilágot látott Finnországban, de az első svéd fordítása csak 1919-ben jelent meg. Ma már a „Seitsemän veljestä” több mint húsz nyelven olvasható. A katalógusból az derül ki, hogy a negyvenes és ötvenes években készült a fordítások túlnyomó része. Ez a föltámadt érdeklődés összefüggésben lehet azzal is, hogy a háború folyamán Finnországra irányult a világ figyelve. Magyar nyelvre kétszer is lefordították a „Seitsemän veljestä”-t: először Kodolányi János 1949-ben, majd pedig Ráczy István 1956-ban.

A történeti áttekintést a jelenre is kiterjesztve HALTONEN így nyilatkozik: „Irodalmunk fordításában döntő fontosságú és új távlatokat nyitó időszaknak kell tartanunk függetlenségünk első éveit. Ezt megelőzően a fordítások elsősorban a finnek kulturális törekvését meg a külföldiek hazánk iránt megnyilvánult rokonszenvét tükrözték. Később azután megváltozott a helyzet: a fordítási munkálatok egyre inkább szervezeten, kulturális megközelítéssel megindultak. A döntő változást az hozta, hogy a Finn Irodalmi Társaság elnökhelyettese, Juhani Aho kezdeményezésére 1907 tavaszán létrehozták a Finn Irodalomsegítő Alapítványt (Suomalaisen kirjallisuuden edistämisyhdistys), és hogy ez az alapítvány feladatául tűzte ki, hogy támogatja a finn irodalom idegen nyelvre fordítását.” Az utóbbi időkben — folytatja a szerző — a finn irodalom fordítása túlnyomórészt kereskedelmi célokhoz igazodik. Az irodalmi különlegességekre vadászó kiadók gyakran figyelembe veszik a kisebb nemzetek íróit is, ha műveik portékának bizonyulnak saját hazájukban. Tehát a könyv világirodalmi hódítása valójában piaci értékétől függ. Ez természetesen azt jelenti, hogy nem mindig azt a művet fordítják le több nyelvre, amely erre igazán érdemes lenne. Sajnálatos az is, hogy a finn műveket nemegyszer csak közvetítő nyelven keresztül s nem az eredeti nyelvből fordítják le. A közvetítő nyelv régebben a svéd vagy a német volt, az utóbbi években inkább az angol és az orosz.

A magyar nyelvű fordítások között csak egy verskötetet találunk, EINO LEINO „Helkavirsiä”-jét („Tavasziünnepi dalok”, ford. Somkuti [Zolnai Gyula], 1914). Ehhez

járulnak még a már említett antológiák, amelyek közül a legújabb s egyben a legtekintélyesebb, KÉPES GÉZA gyűjteménye, a „Finn versek és dalok” 1959-ben jelent meg. Valójában persze sokkal nagyobb a magyarra lefordított finn versek száma, mint amennyit e könyvek felölelnek. A múlt század óta ugyanis sok finn versfordítás jelent meg s jelenik meg mindmáig a különféle sajtótermékekben. NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN — akinek nevéhez fűződik a katalógusban összegyűjtött magyar nyelvű fordítások jelentős része — említi a Magyarországon megjelent finn irodalomról írt érdekes cikkében (Suomalaista kirjallisuutta Unkarissa. Virittäjä 1960), hogy Aleksis Kivi nevezetes „Lea” c. művének a forrítása is csak a Kisfaludy-Társaság évkönyvében látott napvilágot. Ebből a cikkből kiderül az is, hogy LINNANKOSKI népszerű „Dal a tűzpiros virágról” c. regé-nyének első kiadása már 1914-ben jelent meg. HALTONEN csak a könyvmá sodik, 1957-ben megjelent kiadását említi.

Bármeekkora körültekintéssel készülnek is az effajta bibliográfiák, elkerülhetetlen sorsuk, hogy megjelenésük pillanatában máris idejétmúltak. A magyar nyelvű fordításokhoz hozzátehetnénk például ELVI SINERVO „Az ekserélt gyermek” című könyvét és MARTTI LARNI „A negyedik csigolya” című művét, melyek azóta jelentek meg.

ULLA HAUHIA

Virittäjä

Kotikielen Seuran Aikakauslehti [Az Anyanyelvi Társaság folyóirata].
Helsinki, 1963/1—2.¹

PAAVO RAVILA: Transformaatioteoria [Transzformációelmélet] (1—16).

Az Egyesült Államokban hosszabb időt töltött finn akadémikus a transzformációs elméletet ismerteti Bloomfield, Harris és Chomsky munkássága alapján. Németül a Journal de la Société Finno-Ugrienne-ben fog megjelenni.

FELIX J. OINAS: Vesitiellä viipyneen neidon runo itämerensuomalaisilla ja slaaveilla [A vízi úton időzött hajadon verse a keleti tengeri finneknél és a szlávoknál] (17—30).

Az énekek elterjedése mutatja, hogy a finn—észt változat orosz hatás alatt keletkezett. Az orosz ének szolgáltatta ugyan a mintát az ismertetett verzió alkotására, de direkt kölcsönzésről nem beszélhetünk. Antti Aarne ragaszkodása ahhoz a véleményéhez, hogy az észt énekek nyugati finn eredetűek, alaptalan. A részletek elemzése alapján kiderül, hogy az ének Észtországba Inkeriből került.

GYULA WEÖRES: Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Unkarissa 1800-luvun alussa [A finnugor nyelvek kutatása Magyarországon az 1800-as évek elején] (32—39). A szerző főként Sándor István és Révai Miklós finnugor vonatkozású munkáival foglalkozik. A tárgyalt korszakban szembetűnő a kutatók közti együttműködés hiánya.

GÖRAN KARLSSON: Suomen kielen subjekti- ja predikaattikysymyksiä. [Az alany és az állítmány kérdéseiről a finnbén.] (40—55).

A partitivus alanyként való alkalmazhatóságának hagyományos szabályát támadja. Szerinte ahhoz azt az óvatos pótlást kellene tenni, hogy a partitivus mint alany, egy bizonyos mértékben tárgyias igék mellett is előfordul, ha nincs mellettük tárgy és jelentésük létezését fejezi ki. A nominatívus alkalmazásában — az eddigi hagyományos megfogalmazástól eltérően — nem az ige tárgyassága, hanem ennek tárggyal való összefüggése a legfontosabb tényező.

A szerző azokat az eseteket is tárgyalja, amikor az alany nem áll sem nominatívusban, sem partitivusban (legalábbis nem történeti szempontból nézve).

V. I. LYTGIN: Syrjäänin *nebeg*-sanana alkuperästä [A zürjén *nebeg* szó eredetéről] (58—60).

Eredeti alakja *nebag lehetett, valószínű ugyanígy hangzott abban az iráni nyelvben is, amelyikből az átvétel történt. Lehetséges, hogy a protopermiek még az alánoktól kölcsönözték, vagy még inkább azok közvetítésével. A szó eredeti jelentése: 'könyv, írott papíros'.

IGOR VAHROS: Kaksi mytologian piiriin kuuluvaa sanaa [Két, a mitológia körébe tartozó szó] (62—68).

¹ A nyelv művelő cikkeket általában nem annotálom.

A finn *hiimosti* 'Besessenheit' stb. a karjalaiból származik, ahova viszont az oroszból került, de ennek eredetije tkp. a karjalai-aunuszi *hiimoi* 'Teufel'. A zürjén *kimeštitiņi* 'behexen' is orosz.

Az orosz *puhtat* 'zaubern stb.' a déli vepszből került az oroszba: *puhtta* 'Zauber-sprüche lesen stb.'

MARJATTA ROIMU: Suomen virkkeen ja sanaston rakenteesta [A finn mondat és szóképzlet szerkezetéről] (69—73).

A szerző statisztikát közöl Mika Waltari neves finn író Koiranheisipuu [Hólabdabokor] c. regénye alapján a mondatok számáról és hosszúságáról, a szavak és szótagjaik számáról, a beszédrészekről, a szóképzlet eredetéről, az összetett szavakról és a birtokos névmásról. A statisztika tartalmazza az abszolút értékeket és a százalékarányt is.

A Szemle rovatban VEIKKO RUOPPILA ír megemlékezést Lauri Kettunenről (74—76).

MUUSA VAHROS-PERTAMO: Syrjäänien asuinseuduilla [A zürjének lakóhelyein] (77—85) címmel ír 3 hetes Szovjetunióbeli tartózkodásáról, amikor is a zürjén lakóházat, udvart és a gazdasági épületeket tanulmányozta.

VILJO NISSILÄ ismerteti a névtudományi kongresszus munkáját, amely Helsinkiben zajlott le 1962. aug. 24—27. között Pohjoismaiden nimistön tutkijain kongresssi Helsingissä [Északi névkutatók kongresszusa Helsinkiben] címmel (86—91).

ILKKA RUOPPILA: Herra Martin jäljillä [Martti lelkész nyomában] (91—92) címmel Bo PALMGREN cikkét ismerteti.

Martti stockholmi káplán volt az első, aki a XVI. sz. közepén az akkor svéd uralom alatt élő finneknek törvényeket fordított finnre.

Ismertetések:

PAAVO PULKKINEN: Erkki Itkonen—Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja III. (92—96).

S. HNEN: E. Ertis, M. Løpik, L. Raud, A. Vinkel, Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V. (96—97).

S. HNEN: Julian Krzyżanowski, Polska bajka lodowa w uktadzie systematycznym I. (97).

Kielemme käytäntö [Nyelvünk használata]:

VILHO SETÄLÄ, Suomen kieli valokuvauksen kuvastimessa [A finn nyelv a fényképezés tükrében] (98—103).

A fényképezés finn műszavait vizsgálja nyelvhelyességi szempontból.

CARL-ERIC THORS: Sanojen kuolema [A szavak halála] (105—111).

A szerző a skandináv nyelveket vizsgálta meg. A szó eltűnését okozhatják kulturális és más, nyelven kívüli okok. Pl. annak idején a kereszténységre való áttérés is okozta szavak kipusztulását. A szavak elhalásának okai közé tartozik még a szerző véleménye szerint az eufémia, a poliszémia és az a tendencia, amely elveti a szemantikai-lag rokon szavakkal való kapcsolatok nélküli izolált szavakat. A szinonimák ütközésének nagy jelentősége van. Ugyanis egyes szinonimák óhatatlanul mind ritkábbak lesznek, míg végül teljesen kikopnak a szóhasználatból. A jövevényszavak is kiszorítanak — sokszor eredeti — szavakat.

JAAKKO AHOKAS: Kielellisen analyysin automatisointi [A nyelvi analízis automatizálása] (113—132).

A szerző a gallaratei (Olaszország) Centro per l'Automatizzazione dell'Analisi Letteraria, a besançon-i egyetem Centre d'Etude du Vocabulaire Français és a nacyi Trésor Général de la Langue Française gépi munkáját ismerteti az ott tett tanulmányút alapján. Több fényképet is közöl az alkalmazott gépi cédulákról stb.

AULIS J. JOKI: Omenan vaellus [Az „alma” vándorlása] (134—142).

Kivonat a Studia Orientalia XXVIII. k.-ben (Festschrift Martti Räsänen zum siebzigsten Geburtstag) megjelent német nyelvű cikkéből.

IGOR VAHROS: Kupanitsan Greplan murteen venäläisperäisistä sanoista [A gupanica-i körzet greplai nyelvjárásának orosz eredetű szavairól] (143—149).

A szerző P. VIRTARANTANAK (Kalevalaseuran vuosikirja 43. 1963: 200—216) az inkeriek közti gyűjtéséből fejt meg szavakat az orosz alapján.

KNUT BERGSLAND, Suomalais-skandinaavin **rebäs* 'kettu' [A finn-skandináv **rebäs* 'róka'] (150—154).

A lapp alapján vizsgálja a szót. A cikk meg fog jelenni angolul a Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap legközelebbi számában (XX.).

SEPPÖ SUHONEN, Sonagrammimittauksia vatjan (e)-vokaalin formanteista [A vót e magánhangzó formánsnak szonogramm-mérései] (155—162).

A folyamatos beszédből vett kísérleti szótagokat úgy választotta ki a szerző, hogy az e különféle mássalhangzók, labiális, dentális stb. hang — illetőleg i-re végződő

diftongus után következtek. A kísérlethez amerikai Kay-sonográfot használt. Az eredmény szerint a két legfontosabb formáns (F1 és F2) közül F2 az ϵ hosszú változatában általában mélyebb, mint a rövidében és az F2 akkor a legalacsonyabb, amikor ez a magánhangzó labiális mássalhangzóhoz csatlakozik. Mindkét megfigyelés egyezik A. Sovijärvi professzoréval, aki a korvettulait ϵ magánhangzót oszcillogrammal és a finn vokálisokat röntgenogrammal vizsgálta.

VEIKKO RUOPPILA: Inkeriläisiä aineksia J. H. Hoppiuksen runoissa [Inkeri elemek J. H. Hoppius' költeményeiben] (164—168).

A XVIII. sz.-ban Inkeriben működő finn lelkipásztor kéziratban maradt finn Aesopus fordításaiban mutat ki a szerző inkeri hangtani, szerkezeti és szóképzési elemeket. A finn irodalmi nyelvet nyilvánvalóan beszélő költő az alliteráció vagy a versmérték, olykor nehezen észlelhető stilisztikai okokból alkalmazott inkeri nyelvjárási elemeket.

A szemle rovatban megemlékezéseket találunk a 80 éves Beke Ödönről (169—170) (Erkki Itkonen), a 60 éves Matti Liimoláról (171—172) (Erkki Itkonen) és a szintén 60 éves Sulo Halttonenről (173—176) (Matti Kuusi). — Pentti Soutkari titkár az Anyanyelvi Társaság 87. (176—177), Ritva Halttu titkár az anyanyelvet tanítók Siula [Szárny] egyesületének 13. működési évéről (177—178) közül beszámolt.

Az Irodalom [Kirjallisuus] c. sorozatban a következő könyvismertetéseket találjuk: LAURI HAKULINEN: Björn Collinder, Finskan som kulturspråk [A finn mint kultúrnyelv] (179—183); PAAVO PULKKINEN: Oma maa [A haza] lexikon (megvan a Nyelvtudományi Intézet könyvtárában), (szerkesztette Edwin Linkomies) 7—12. k. (183—185); PAULI SAUKKONEN: Aimo Turunen (VI—VIII. k.) és Kauko Haahtela (IX. k.) szerkesztésében: Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja [Az anyanyelvet tanítók szövetségének évkönyve] (185—189); RAIJA JOKINEN: D. R. Fokos-Fuchs, Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandschaft (190); MIKKO KORHONEN: Károly Rédei (Radanovics), Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen (191—193); AARNI PENTTILÄ: László Elekfi, Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz (193—194). — A nyelvünk használata c. rovatban: AARNI PENTTILÄ: Tarpeettomasta *mitä*-sanasta [A szükségtelen *mitä* (*mi*) szóról] (195—196); HEIKKI LESKINEN: Tekijän- ja tekimennimistä [A cselekvőt és a cselekvés eszközt jelentő szokról] (196—197); MATTI SADENIEMI: Tavan adessiivista [A szokás adesszívuszáról] (198). Az utolsó közlemény: Suomen Akatemian kielilautakunnan tiedonantoja [A finn Akadémia nyelvi bizottságának közleménye] (199).

K. SAL ÉVA

Paula Palmeos: Karjala valdai murrak

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 5.
Tallinn, 1962. 226 l.

PAULA PALMEOST elsősorban úgy ismerik nálunk, mint aki az utóbbi évtizedek során legtöbbet tett Észtországban a magyar nyelv és kultúra népszerűsítéséért. Az ő áldozatos munkájának az eredménye, hogy a tartui egyetemről a magyarul tudó fiatal nyelvészeknek és műfordítóknak egész sora került ki, s nem egy magyar szépirodalmi mű észt fordításának ő maga is aktív részese volt.

Itt ismertetésre kerülő könyvében P. PALMEOST más oldaláról, mégpedig mint a karjalai nyelv kiváló kutatóját ismerjük meg. Műve, mely a novgorodi kerületben lakó valdaji karjalaiak nyelvére vonatkozólag közöl gazdag anyagot, már azért is különös figyelmet érdemel, mert egy rövid időn belül végleg kivesző finnugor népcsoport nyelvjárását örökíti meg.

Novgorodi karjalai szövegek eddig csak E. LESKINEN Karjalan kielen näytteitä I. (1932) és A. R. NIEMI Suomen kansan vanhat runot II. (1927) c. művében jelentek meg, melyek több múlt század végi és e század eleji gyűjtő folklórszövegeit tartalmaznak. Ezek azonban elsősorban nem nyelvészeti célokat szolgáló feljegyzések voltak.

A valdaji karjalai nyelv jelenlegi helyzetét illetően igen tanulságosak a szerző által felsorolt adatok. A Valdaji körzet következő falvaiban beszélnek még karjalaiul (a falvak neve után zárójelben a beszélők száma áll): Navolok (3), Haritonuiha (9), Grozdki (4), Kosztyelovo (11), Sztarina (23), Trufanovo (5), Jablonka (15), Okunovo (5). A valdaji karjalaiak tehát összesen mintegy két és félszázan vannak. A szerző nem említi, élnek-e még az általa kutatott területen kívül is novgorodi karjalaiak. Ha vannak is, nyilván elenyésző számban. (A novgorodi karjalaiak számát a múlt század végén KOEPPEN kb. 10 000-re teszi, az 1926. évi szovjet népszámlálási adatok szerint pedig

már csak 850-en voltak.) A szerző még megjegyzi, hogy a karjalaiul tudók valamennyien 50 éven felüliek, és ezek közül is csak néhány öreg használja még a mindennapos érintkezésben a karjalai nyelvet.

A tartui egyetem — P. ARISTE professzor kezdeményezésére — 1951-től 1960-ig kilenc nyáron szervezett kutatóutakat a valdaji karjalaiakhoz. Ezek 1953-tól kezdve P. PALMEOS vezetésével zajlottak le.

A kötet anyagát a szerző egészében maga jegyezte le, jórészt közvetlenül hallás után, egy rövid részt pedig magnetofonszalagról. Ebben a mondathangsúlyt és a szüneteket is jelöli.

A mű eltér a hagyományos szövegkiadványoktól: módszerében sokkal modernebb, a tárgyalt nyelvjárás monografikus feldolgozását adja. A bevezető részben a nyelvjárás részletes fonetikai (16 l.) és morfológiai (53 l.) leírását találjuk, s csak ezután kerül sor a szövegek bemutatására.

A szövegek csoportosítása az adatközlőkhöz és az egyes falvakhoz igazodik. A szövegek észtvény fordítással vannak ellátva. A szerző a Setälä-féle átírást használja, csupán az affrikáták jelölését egyszerűsíti (*č, ž, c*).

A szövegek tartalmukra nézve nagyjából a mindennapi életből vett kisebb-nagyobb elbeszélések, apró történetek, életrajzok, különböző munkafolyamatok leírása stb., de szép számmal találunk népi hiedelmeket, babonákat, továbbá közmondásokat, szólásokat, dalokat és meséket is.

A külsőre is tetszetős könyvet számos, a nyelvmestereket, munkaeszközöket és a festői valdaji tájakat ábrázoló kép díszíti.

BERECZKI GÁBOR

Очерки мордовских диалектов

Том I. МоКИ. Саранск, 1961. 396 l. — Том II. МоКИ. Саранск, 1963. 448 l.

A két mordvin nyelvnyelvjárási szempontból mind ez ideig a legkevésbé tanulmányozott finnugor nyelvek közé tartozott. Pedig a mordvin nyelvjárások tanulmányozása igen fontos a finnugrisztika számára. Ezért üdvözöltük örömmel annak idején (1958-ban), hogy a Mordvin Tudományos Kutatóintézet elkezdte a nyelvjárások tervszerű tanulmányozását. Az eddigi kutatások eredményét foglalja magában az ismertetendő két kötet. A kötetekben levő tanulmányok beosztása nagyjából azonos: a nyelvjárás fonetikai és grammatikai (szófajok szerinti) sajátosságainak, az irodalmi nyelvtől eltérő jellegzetességeinek tárgyalása után hosszabb vagy rövidebb nyelvjárású szöveg következik. — A nyelvjárások részletes ismertetése helyett célszerűnek látszik, ha csak azokra az érdekesebb nyelvjárású sajátosságokra mutatunk rá, amelyek leginkább tarthatnak érdeklődésre számot a finnugor nyelvtudomány művelői részéről.

1. *Ф. П. Марков*: Приалатырский диалект эрзя-мордовского языка (I 7—99). Az Alatír-folyó melléki nyelvjárásban öt magánhangzó és huszonnnyolc mássalhangzó-fonéma van. A nem-első szótagban általában az *a, e, o* magánhangzók szerepelnek, mert igen erős az *i > e, u > o* tendencia. A mássalhangzó-rendszer fő jellegzetessége az *-ŋ* fonéma jelentkezése, melynek az irodalmi nyelvben (ezentúl: ir. ny.) veláris szavakban *-v*, palatális szavakban *-j* a megfelelője (például: ir. ny. *E ej*, Alatíri *eŋ 'jég'*). Az ir. ny.-től eltérő a határozott névragozás képzése. Míg az ir. ny. függő eseteiben *-ŋt, -ŋt* elem jelöli a névszó határozottságát, addig az alatíri nyelvjárásban *št, -št* (az alany eset mindkettőben *-š* végű). A részleges tárgy kifejezhető inesszívusszal is. A melléknév — az ir. ny.-től eltérően — gyakran egyezik számban a főnévvel (például: *part lomaf 'jó emberek'*, ir. ny.: *paro lomaf*). Az ir. ny.-től eltérően gyakran használják a II. (körülírt) múlt időt és az infinitívus *-ms* képzője helyett a *-meks, -moks* képzőt. — Markov munkájának igen értékes része az orosz fordítással közölt nyelvjárású szöveg.

2. *В. Д. Обедкин*: Старо-турдаковский диалект эрзя-мордовского языка (I 100—196). E nyelvjárás fonémaállománya azonos az E. ir. ny.-ével. Szabad hangsúly van. A nem-első szótag vokalizmusa alapján az ún. előreható-hasonulásos típusba tartozik. Ha az első szótag *a, u-t* tartalmaz, akkor a nem-első szótagban *u-t* találunk az ir. nyelvi *o, i-t* meg az ir. ny. *e-je* helyett. Nincs meg az *ä* fonéma (illetve egybeesett az *e*-vel, mégpedig akkor, amikor már befejeződött a szóbelseji magánhangzók asszimilációs folyamata). Az E. ir. ny. *š > nyj, i č*. A jelenidő többes első személye: *-tam* (E. ir. ny.: *-tano*).

3. *А. В. Якушкин*: Дракинский диалект эрзя-мордовского языка (I 197—293). E nyelvjárás beszélői „tisztá erzáknék” vallják magukat, nyelvükben mégis sok moksa vonás található. A nem-első szótagban jelentkező redukált magánhangzó azonban nem

moksa hatásra utal, nem is fonéma, hanem az E. ir. ny. *o*-jának a variánsa, s csak újabban kezd elterjedni. Ha az első szótagban *a*, *u* található, akkor a következő szótagok eredeti *u*, *i*-je *o*, *e*-vé lett. Megvan a nyelvjárásban a magánhangzó-illeszkedés, s ВУВРИСН csoportosítása szerint (Историческая грамматика эрзянского языка. МОКЦИ. Саранск 1953. 9 l.) az első csoportba (диалекты простейшие) tartozik. A hangsúlynak nincs fonematikus szerepe. A mássalhangzók közül az *l'*, *l'*, *r'*, *r'*, *ix* kétségtelenül moksás jellegű. E. ir. ny. *č* ~ Dr. *š*; *-tšt* ~ *-tj*; *-lt* ~ *-lj*; *-tšt* ~ *-tšf*. Az esetragoknak az ir. ny. esetragjaival való összehasonlítása is erős mokska hatást árul el. A birtokos személyragos esetek használata ritka, inkább birtokos névmással és a határozott névragozás megfelelő eseteivel fejezik ki. Az igei személyragok inkább a moksával, a tárgyias igeragozás személyragjai pedig az erzével mutatnak hasonlóságot.

4. Д. В. Цыганкин: Шугуровский диалект эрзя-мордовского языка (I 294—395). A vizsgált nyelvjárás területe a múltban mokska település volt. Az erzák megjelenésekor a moksák átvették az erzé nyelvet, de megtartották régi nyelvük számos fonetikai, alaktani és szókincsbeli sajátosságát. Ezért ez a nyelvjárás ma jelentős mértékben eltér a többi erzé nyelvjárástól. Megvan a magánhangzó-állományában az *ä* fonéma, de használata ellentét a M. ir. ny.-ével, s a fiatalok nyelvében már *ä* > *e* fejlődés tapasztalható. A redukált magánhangzót ismeri, s ebben is közel áll a moksához, bizonyára éppen a hangsúlyviszonyok moksás jellege miatt. Az ir. ny. *o* (< *u) a nem-első szótagban *-ə*-v. *-i*- (például: E. ir. *mastor* 'föld', M. *mastār*, Šug. *mastār* v. *mastīr*). A szóvégi *-o*, *-u* > *-ä*; *-i* > *-e* v. *-ä*. A névragozás esetragjai moksás jellegű erzák ragok (például: az ablatívus ragja E. *-do*, M. *-da*, Šug. *-dv*). A Pх. Sg. 1. *-m*, a 2. *-t* (ir. ny. *-t*, *-t'*). A jelen idő többes 1. személyének ragja *-tanä*, *-tanä*, *-dana*. Sajnos, ebből az erősen keverék nyelvjárásból kevés szöveget közöl a tanulmány.

5. В. Д. Обьедкин: Говор села Мордовское Давыдова Кочкуровского района Мордовской АССР. (II 37—98). E nyelvjárás beszélői erzáknek nevezik magukat, de nyelvük fonetikai és morfológiai felépítése a moksához hasonló. Az *ä* fonéma használatát nehéz megállapítani, mert az E. ir. ny. (melyben nincs *ä* fonéma) igen erős hatással van *e* nyelvjárásra. Mindenesetre joggal feltételezhető, hogy még nem is olyan régen megvolt az *ä* ~ *e* fonémapár. A hangsúly szabad, de — mint az erzé ir. ny.-ben is — lehetőleg az első szótagra esik. Az *l'*, *l'*, *r'*, *r'* mássalhangzók idegenek az erzé fonémaállománytól, s moksás jellegűek. Morfológiai szempontból mokska alapon erzás vonások figyelhetők meg a határozatlan és a birtokos személyragos névragozásban, de vannak olyan sajátosságai is, amelyek mindkét irodalmi nyelvtől idegenek. A határozott névragozásban három eset van, mint a M.-ban (az E. tíz esetével szemben). Az igeragozásban még szembetűnőbb az erzé befolyás, mint a névragozásban. Ez a nyelvjárás tehát erősen kevert jellegű.

6. М. М. Давыдов: Больше-Игнатовский диалект эрзя-мордовского языка (II 118—233). Fonéma-állományában nem tér el az erzé ir. ny.-tól. A nem-első szótagbeli vokalizmus alapján az ún. regresszív-asszimilációs típusba tartozik. E. ir. ny. *tš* > *t*; *št* > *št*. A határozatlan névragozásban tizenegy eset van, mint az E. ir. ny.-ben, s a ragok is megegyeznek az ir. ny. ragjaival. Érdekesként megemlíthető, hogy az inessívus *-so*, *-se* ragja mellett használatos a kétségtelenül eredetibb *-sne* (*-ne*) rag is. Чукалы falu nyelvjárásában a határozatlan névragozás birtokos esetének ragja *-n* (az összes többi nyelvjárás és az irodalmi nyelv *-n*-jével szemben). A határozott névragozásban az egész paradigmáson át megmarad a mutatónévmási eredetű és az alanyesetben a többi nyelvjárásban is meglévő *-š* (< *še*), úgy mint az alatíri nyelvjárásban. Például az E. ir. ny. datívusának ragja: *-niten*, itt: *-šte*. A birtokos személyragozás egysz. 1. és 2. sz. alakjaiban a genitívus (s így az accusatívus is) azonos a nominatívussal. Ez a helyzet az egysz. 3. sz. sorban is, ha a tárgy élettelen. Ha azonban élő tárgy fordul elő a mondatban, akkor — mint az irodalmi nyelvben — *-n* a tárgy ragja, s ezt nem genitívusi, hanem a többes szám *-n*-jének tartják, úgyhogy az ilyen tárgyat tartalmazó mondatokban a tárgy számát vagy az állítmány fejezi ki (a tárgyias igeragozás paradigmája éppen az egysz. 3. sz. sorban teljes) vagy pedig a határozott névragozás többes birtokos esetét használják a többes szám érzékeltetésére. — Az infinitívus végződése *-ms*, de *o* és *e* után kevés kivétellel *-moks*, *-meks*. A jelen idő többes szám első személyének ragja *-tanok*, *-tank* (E. ir. ny.-ben *-tano*).

7. С. З. Деваев: Средне-Вадский диалект мокша-мордовского языка (II 261—432). ДЕВАЈЕВ tanulmánya az egyetlen mokska-nyelvjárási tanulmány a két kötetben. A M. ir. nyelvben meglévő *ä* ~ *e* fonémapár ebben a mokska nyelvjárásban nincs meg (például: M. ir. ny. *prä* 'fej', Vadi *prē*, de a többes alanyeset a határozatlan névragozásban mindkettőben: *prät*). Az ősmd. *ä > *e*, az ősmd. *e > *i*. A redukált *ə* fonéma PAASONEN (Mordwinische Lautlehre 96) és ВУВРИСН (Историческая грамматика эрзянского языка 166) szerint *u*, *i*-ből keletkezett hangsúlytalan helyzetben. ДЕВАЈЕВ szerint fordítva

történt. Az $a > E. u, i$ (v. o, e), $M. a, s, e$ tetszetős magyarázatát éppen a moksza hangsúlyviszonyokkal teszi elfogadhatóvá. Az a, e, i ($< e$) bármely szótagban hangsúlyos lehet. Az o mindig hangsúlyos. Az a, u , (nem e -ből lett) i nem lehet hangsúlyos, ha a szóban a, e , (e -ből lett) i van. Ha viszont a szóban csak a, u és (nem e -ből lett) i van, akkor a hangsúly az első szótagon áll, tehát az a, u és (nem e -ből lett) i az első szótagon kívül sohase volt hangsúlyos. A névragozás esetragjai általában megegyeznek a $M. ir. ny.$ esetragjaival. A határozatlan névragozás birtokos esetében az $-n$ ragnak van $-n$ variánsa is. A határozott névragozásnak négy esete van mind az egyes, mind a többes számban (a $M. ir. ny.$ -nek csak három!). A genitívus ragja $-t < -ít$. A pluralitás $-k$ jele megtalálható a birtokos személyragos névragozás egyes és többes első személyű alakjaiban. Az igeragozásban a tárgyias ragozás paradigmája teljesebb, mint az $ir. ny.$ -ben.

8. *Д. В. Цыганкин*: Об особенностях говора села Мокшалай (Фонетические особенности говора села Мокшалай эрзя-мордовского языка) (II 99—117). Ebben a nyelvújításban megvan az $\bar{a}$ fonéma, s használata azonos a $M. ir. ny.$ -ben meglevő $\bar{a}$ fonémával. Ha az első szótagban $\bar{a}, e$ áll, akkor a második szótagbeli $i > e$. Jellegetes hangtani sajátossága: az utolsó szótag nyíltabbá válik, s visszaható hasonulással a nem-első szótagbeli $u, i > o, e$. Az $E. ir. ny.$ $\bar{s} \sim \bar{c}$. A fgr. $*-n$ veláris szókból $-v$ (*kudov*), palatálisokban $-j$ -vé (*virij > viri*) válik. Az $E. ir. ny.$ a $Px. Sg. I.$ személyben mind a birtokos egyes ($-m$), mind a birtokos többes számát ($-n$) ki tudja fejezni, ebben a nyelvújításban mindkét számban $-m$ a rag. A határozott névragozásban — az $ir. ny.$ -től eltérően — a helyhatározó eseteket nem ragokkal, hanem névutós szerkezettel oldják meg. Az igeragozásban a jelen idő többes szám első személyének a ragja $-tam$ ($ir. ny. -tano$) s a tagadó igeragozásban az ige végén $-k-t$ v. $-t$ ($-t$)-t találunk (az $ir. ny. \emptyset$).

9. *Д. В. Цыганкин*: Об одной фонетической особенности в некоторых говорах Присурья (II 234—240). A nem-első szótagbeli $*i$ ebben a nyelvújításban (hat falu) v, f és ritkábban m előtt u -vá vált (például: $E. ir. tikšev$ 'füves', $E. nyj. tikšiv, M. tišu$, itt: *tikšuv*). A nyelvújítás jellegzetessége, hogy a nem-első szótagban mind az idősebbek, mind a fiatalok nyelvében van redukált vokális — s ennyiben moksás jellegű ez az erzá nyelvújítás. Ha az első szótagban a, u van, akkor a következő (hangsúlytalan) szótagban levő u ($ir. ny. o$) redukálódik. Ha pedig az első szótagban o áll, akkor a következő szótagban előrébb képzett redukált magánhangzót találunk. Mindkét redukált magánhangzó minősége a megelőző mássalhangzó minőségétől (kemény v. lágyított) függ. Mindezek a sajátosságok erősen eltérnek az $E. ir. nyelvtől$, s ezt a nyelvújítást a moksához közelítik. Ezt egyébként történeti tények is megerősítik: az erzák ideköltözése előtt moksák lakták ezt a vidéket. Nyelvújítási szöveget nem közöl e rövid tanulmány szerzője.

10. *Д. В. Цыганкин*: Об одном говоре Присурья бывшего Больше-Березниковского района Мордовской АССР (II 433—477). Косогоры, Гузынцы és Дегилевка erzá nyelvújítási jellegzetességeit foglalja össze ez a cikk. Ez a nyelvújítás az előreható-asszimilációs típusba tartozik, s fonetikai szempontból jelentősen különbözik az $E. ir. nyelvtől$, sőt a šugurovoi (I. 4), a st.-turdakovói (I. 2) és az alatiri (I. 1) nyelvújástól is. A nem-első szótagban megtalálható benne a redukált vokális, melynek minősége az orosz ti hanghoz hasonló. Ennek megléte arról tanúskodik — s ezt a települések története is igazolja —, hogy jelentős hatással volt rá a moksák nyelve. Az első, zárt szótagbeli $\bar{a} \sim e$ fonéma párnak fonológiai jelentősége van, de az $\bar{a} \sim e$ használata ellentétes a moksával.

11. *В. Д. Обьедкин*: Говоры, имеющие общность со старо-турдаковским диалектом эрзя-мордовского языка (II 240—260). Ичалки, Кендя és Лобаски falvak nyelvújítása többé-kevésbé megegyezik a st.-turdakovói (I. 2) nyelvújítással. Mindhárom falu erősen az orosz és az erzá $ir. ny.$ hatása alatt áll, s így a kutatás a lakosság idősebb rétegére támaszkodott. A $K.$ -i nyelvújításban megvan az első szótagbeli $\bar{a}$ fonéma, de miként a šugurovói nyelvújításban, ellentétes a moksával ($M. \bar{a}, K. e$). Az $\bar{a}$ meglehetett az $L.$ és $I.$ -i nyelvújításban is. Ezt bizonyítja, hogy a második szótagbeli várható $-e$ helyett $-i$ -t találunk. A nyelvújítás az előreható-asszimilációs típusba tartozik. Az alaktani eltérések a nyelvújítás fonetikai sajátosságaival magyarázhatók. Az infinitívus képzője $-ks$, s a tagadó igeragozásban az ige végződése $-k$ ($ir. ny. \emptyset$).

12. *А. П. Феоктистов*: Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII—XVIII вв. (II 3—36). A szerző a XVII—XVIII. századi történelmi és néprajzi irodalomban található mordvin nyelvi anyagot vizsgálja, s megkísérli a szójegyzékek, s általában forrásainak a mordvin szavai alapján anyagát nyelvújítási szempontból elhelyezni. Forrásai a következők: Witsen (1692.; 325 mordvin szó, főként moksza, valószínűleg a $DNy.$ -i nyelvújításból), Strahlenberg (1730.; 28 mordvin szó, valószínűleg erzá), Miller (1791.; több mint 310 erzá szó, mégpedig az $-n$ -es nyelvújításból). Néhány azóta kivesztett szót is tartalmaz, s nemcsak szókinszbeli, hanem morfológiai következtetésekre is alkalmas), Fischer (1744., németül 1768.; 23 szó valamelyik erzá

nyelvjárásból), Lepjochin (1771—1805.; foglalkozik az erzä és a moksa közti különbséggel, kisebb szövegeket is közöl). Megemlíti a karatájokat is, de az ebben az időben már beolvadt terjuchánokról nem szól), Pallas (1773—88.; csak néhány szó, gyógynövény és ruha-félék nevei), Faljk (1824—5.; 17 erzä szó az -η-es nyelvjárásból), Georgi (1776—7.; az előző útítarsa; felfigyelt a mordvinban levő török elemekre s a moksa és erzä közti különbségre). Valamennyi szójegyzék a történeti nyelvjárás- és szókincs-kutatásnak fontos forrása.

A két kötet tehát hosszabb nyelvjárasi tanulmányokat és rövidebb, az egyes nyelvjárásoknak csak néhány sajátosságát tárgyaló dolgozatokat tartalmaz. ФЕОКТИЗТОВ cikke pedig mintegy a mordvin történeti nyelvjárás-kutatás első kísérletének tekinthető. Mindkét kötet anyaga igen értékes. Kár, hogy a mordvin szókat cirillbetűs átírásban, nem pedig egységes finnugor fonetikus lejegyzéssel kapjuk, és hogy nem csatoltak egyik kötethez sem legalább vázlatos nyelvjárasi térképet. Így a legtöbb esetben csak sejtethető, hogy hol beszélük az illető nyelvjárást. De a két kötet így is használható, így is érdeklődésre tarthat számot. Kíváncsian várjuk a további kötetek megjelenését.

ERDÉLYI ISTVÁN

Современный марийский язык. Фонетика

Марийское книжное издательство. Йошкар—Ола, 1960. 162 I.

A Mari Tudományos Kutatóintézet „A mai mari nyelv” címen négy kötetben kiadta a mari nyelv leíró nyelvтанát. A fonetikai részt tartalmazó I. kötet előszavának tájékoztatása szerint a II. kötet a lexikológiát és a lexikográfiát, a III. az alaktant, a IV. pedig a mondattant foglalja magában. A sorozatnak az a célja, hogy lehetőleg teljes képet adjon a mai mari irodalmi nyelv rendszeréről. A tények megvilágítása céljából olykor utalnak a szerzők a mari nyelvjárásokra és (nyelvtörténeti fontosságuk miatt) a rokonyelvekre is. Nyelvi anyagul az eredeti mari szépirodalom és folklór legkiválóbb alkotásai, továbbá a mari tankönyvirodalom és időszaki sajtó termékei szolgáltak. Célja a sorozatnak az is, hogy tankönyvül szolgáljon a pedagógiai főiskolán tanuló mari diákoknak, és hogy a mari iskolákban a mari vagy az orosz nyelvet tanító pedagógusoknak segítségére legyen. A sorozat számot tart ezenkívül a finnugor nyelvészek érdeklődésére is. Az I. kötet szerzője L. P. GRUZOV. A mintegy 30 lapnyi bevezető részt N. T. PENGINOV, a Mari Tudományos Kutatóintézet akkori igazgatója írta. Ez a mari nyelv rokonságának az ismertetésével kezdődik.

A mari egyike a Középső-Volgavidék legősibb népeinek. Az 1939. évi népszámlálás adatai szerint a marik száma 481 362, s ezek közül mintegy 274 ezren a Mari ASzSzK területén élnek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy azóta újabb adatok is ismeretesek: az 1959. évi népszámlálás 1960 elején közzétett adatai szerint a marik száma (ezresekre kerekítve) 504 ezer, s 95,1%-uk beszéli anyanyelvét (l. KÁLMÁN BÉLA: NyK. LXII, 360). Története folyamán a mari nyelvet számos idegen hatás érte (bolgár, tatár, csuvas, baskir, orosz stb.). Különösen jelentős az az orosz hatás, mely már a szovjet korszak idejére esik. Ennek következtében a mari irodalmi nyelvben új fonémák (ϕ , x , y) jelentek meg, amelyek régebben csak variánsként fordultak elő, vagy csak nyelvjárasi szinten voltak ismeretesek (x , y). PENGINOV szerint a mari több képzőt is kölcsönzött az oroszból. Kár, hogy erre nem említi példát, mert eddig ilyenről nem tudtunk. Az egyes mari tankönyvekben felsorolt „orosz eredetű” képzők ugyanis kivétel nélkül mind orosz jövevényszavakban fordulnak elő, a mari nyelv szempontjából tehát semmi esetre sem tekinthetők képzőeknek (mint ahogy az orosz nyelvben sem tartanak számon *-шафт* képzőt, jóllehet előfordul pl. a *ландшафт брыдершафт* stb. szavakban).

Ezután rövid áttekintést olvashatunk a mari nyelv kutatásának történetéről. Ebben felsorolja a szerző az összes jelentősebb hazai és külföldi szakmunkát, mely 1775-től, az Orosz Akadémia kiadásában megjelent mari nyelvtan megjelenésétől napjainkig napvilágot látott. Érdekes a mari nyelvű írásbeliség fejlődéséről szóló rész. Az első mari nyelvű nyomtatott szövegek a XVIII. század végéről származnak. Ezek versek, fordítások, melyeket a kazányi újonnan megkeresztelték iskolájának növendékei II. Katalin cárnő üdvözlésére készítettek. Ezen emlékek tele vannak sajtóhibával és nyelvi tévedésekkel, úgyhogy majdnem lehetetlen megérteni őket.

1821-ben jelent meg hegyi mari nyelven az újtestamentum fordítása, ezt 1834-ben a katekizmus követte, majd 1841-ben egy falusi szabályzat látott napvilágot. E fordítások nyelve a marik számára nehezen érthető, idegenszerű volt, megbízhatat-

lanságuk miatt nyelvi kutatásokra is csak a legnagyobb óvatossággal használhatók, bár BUDENZ hasznosította őket munkáiban. Nem sokban különböznek ezektől a XIX. század 70—90-es éveitől a mezei, keleti és hegyi marik számára kiadott elemi iskolás tankönyvek sem. Ezek a kiadványok nem tudták megalapozni a mari irodalmi nyelvet. Az 1905-ös forradalom utáni idők lényeges változást hoztak. V. M. VASZILJEV mari tanítók, papok és szeminariumi hallgatók segítségével 1906-ban megszerkesztette az 1907-es kalendáriumot. Ez volt a *Maria Kalendar*. A kalendárium munkatársai az első számtól ügyeltek arra, hogy az egész mari nép számára érthető nyelven írjanak. Itt fiatal mari írók irodalmi próbálkozásai is napvilágot láttak. Az azóta klasszikussá lett CSAVAJNNAK is itt jelentek meg első versei.

A kalendárium rendkívül nagy népszerűsége tett szert a nép körében. Nem kevesebb népszerűségnek örvendtek a később megjelent mari könyvek sem, mint CSAVAJN: „Elbeszélések a hajdani időkből” (1908), vagy a V. M. VASZILJEV, Sz. G. CSAVAJN és P. P. GLEZGYENEV írta elemi iskolás tankönyvek.

Az októberi forradalomig azonban a mari irodalmi nyelv normái nem alakultak ki, a helyesírás és a központosás szabályai sem állapodtak meg teljesen. A szovjet hatalom idején nagy fejlődésnek indult a mari irodalom, óriási mértékben megnőtt a kiadványok és az olvasók száma. 1958-ban a Mari Könyvkiadó 76 könyvet adott ki, 334 ezer példányban.

A mari nyelv fő nyelvjárásai: a mezei, a keleti és a hegyi. Ez a fölosztás lexikai, hangtani és nyelvtani eltéréseken alapul. A szerző nem a finnugor nyelvészeti szakirodalom hagyományos nyelvjárás felosztást követi, sőt nemcsak, hogy nem igazodik hozzá, de meg sem említi. Ezt joggal hiányolhatjuk. Így marad ki tárgyalásából az archaikus jellegénél fogva olyannyira fontos malmizsi nyelvjárás.

A mezei nyelvjárást a Mari ASzSZK-ban és a vele határos Kirovi területen beszélik. Déli határa a Volga, nyugati a Mamoksa, Jaranka és a Bolsaja Koksaga, keleti a Mari és a Tatár ASzSZK határvonala, valamint a Moszara, Mari Kitnya, Izi Morko. Kisebb tájszólások e nyelvjáráson belül a morki-szernuri, a volgai és a joskar-olai. A morki-szernuri tájszólás az irodalmi nyelv alapja, tehát nem sokban tér el az utóbbi-tól. Hangállományát 8 magánhangzó-fonéma (a, u, ö, y, ý, ы, э, о) és 19 mássalhangzó (в, г, д, ж, з, й, к, л, ль, м, н, нь, нг, п, р, с, т, ч, ш) alkotja. A б csak м után fordul elő, pl.: *комбо* 'liba'. A ц, х, ф pedig még csak most kezd meghonosodni a műveltek beszédében, újkeletű jövevényszavakban. E tájszólás szókincse szegényesebb az irodalmi nyelvénél, egyébként alig tér el tőle. Néhány tájszavát is megemlíthetjük: *пычырик* 'kevés', *ызыра* 'nagyon' stb. Nyelvtani rendszerét is több, az irodalmi nyelvtől eltérő vonás jellemzi. A többes szám jele a *-шамыч*, pl.: *ушкал-шамыч* 'tehének'. 1953 óta az irodalmi nyelvben a többes szám jele a *-влак*. Határozók többesének megalkotására szolgál a *-ла* suffixum: *тидэ кэчылаштэ* 'ezekben a napokban'. A viszonyossági pluralis jele a *-мыт*, pl.: *ачамыт* 'apámék'.

A volgai tájszólás magánhangzórendszere a következő: a, u, o, y, ý, ы, э, о. Ez utóbbi nyíltabb és kevésbé labiális, mint az y; mind hangsúlyos, mind hangsúlytalan szótagban előfordul. Pl.: *эжар* 'zöld'. E tájszólásban is sok tájszóra bukkanunk: *авула* 'falú', *кэчарка* 'piszkavas', *лодымандаш* 'beszélgetni', *сүто* 'világos', *пошкыч* 'lépcső' stb. A kellest kifejező infinitívus a *-мыла* suffixummal alakul, szemben az irodalmi nyelvi *-ман*-nal. Pl.: *лудмыла* 'kell olvasni' stb.

A joskar-olai tájszólás magánhangzói: a, o, y, ы, u, э, ý, ö, о, о. Az utóbbi két hangra példa: *п>н* 'haj', *э>л* 'árnyék'. Figyelemre méltó jelenség a mássalhangzók köréből a ч hang hiánya. *у* vagy *т'* felel meg neki: *воцко* (ehelyett: *воцко*) 'sajtár', *пам'а* (ehelyett: *пача*) 'bárány'. Sajátosan alakul az ún. II. múlt idő tagadó formája: *лудынам огыл* (ehelyett: *лудын омыла*) 'nem olvastam' stb.

A keleti nyelvjárást a Tatár, az Udmurt és a Baskir ASzSZK területén élő marik beszélik, de idesorolhatjuk még a Szverdlovszki, Permi és a Kirovi Terület délkeleti részének mari nyelvjárását is. Határai pontosan nincsenek is megállapítva; ez összefügg a nyelvjárás kutatásának elhanyagolt voltával. Magánhangzórendszerének jellemző sajátossága, hogy — a megfelelő irodalmi nyelvi kemény spiránssok helyén — lágy é és э hangot találunk. Pl.: *калацаш* 'mondani', *күжэ* 'kés' stb. A többi nyelvjárásban is ismeretes lágy ч itt is megvan: *ача* 'apa', amellett kemény ч-vel (= џ) is találkozunk: *кочкаш* 'enni' stb. Zárt szótagban magánhangzóharmónia van: *ужун* (ehelyett: *ужын*) 'látott', *сүан* (ehelyett: *сүан*) 'lakodalom'. Irodalmi nyelvi ы, э, ý helyén — első szótagban gyakran u áll: *мин'* (ehelyett: *мый*) 'én', *кизыт* (ehelyett: *кызыт*) 'most' stb. A többes szám jele a *-влак*: *юдыр-влак* 'leányok'. Ez egyúttal a viszonyossági pluralis jele is.

A hegyi mari nyelvjárást a Mari ASzSZK Kilemári és Hegyi Mari kerületében, valamint a Kirovi terület egy részén beszélik. Két tájszólása van: a kozmgyemjanszki

vagy déli és a jaranszki vagy északi. A különbség közöttük jelentéktelen. A jaranszki tájszólás nem ismeri a *ɥ*-t, helyette minden esetben *ɥ*-t találunk:

mezei	koz. m.	jar.	
<i>кочкаш</i>	<i>качкаш</i>	<i>кацкаш</i>	'enni'
<i>тачэр</i>	<i>тагачы</i>	<i>тацы</i>	'ma'

Példák a két tájszólás közötti szókinszbeli eltérésre:

<i>лэм</i>	<i>шти</i>	'leves'
<i>момоца</i>	<i>паньы</i>	'fürdő'
<i>мижгэм</i>	<i>элингэ</i>	'halinacsizma'

Jellemző a hegyi nyelvjárásra az *a* ~ *ä* és az *ɥ* ~ *ü* fonológikus szembenállása. Pl.: *араиш* 'dühöngeni': *äpäiш* 'elkeríteni, elfoglalni', *аты* 'berek': *ämti* 'edény' stb.

A hegyi és a mezei nyelvjárás első szótagbeli magánhangzóinak a következő megfelelőseit állíthatjuk össze:

mezei	hegyi
<i>a</i>	<i>a, ä, э</i>
<i>o</i>	<i>o, a, ы</i>
<i>ɥ</i>	<i>ɥ, ы, o</i>
<i>ü</i>	<i>ü, üi, u</i>
<i>ы</i>	<i>ы, üi, u</i>
<i>э</i>	<i>э, ä, u</i>
<i>ö</i>	<i>ö, ü, э, ä</i>

A többes szám jele a *-алä*, pl.: *хала* 'város': *халавалä* 'városok'. Ez a jele a viszonyosági pluralisnak is. Tájszónak kereken ezer szót minősíthetünk. Pl.: *вырцы* 'háború', *олуцä* 'utca'.

A nyelvjárások ismertetése után következik a mű fonetikai része. A fonetika tárgyának, más tudományokkal való kapcsolatának a fejtegetése után a fonéma fogalmát tisztázza, rámutatva fonéma és hangjelenség dialektikus egységére. A mari irodalmi nyelvben összesen 30 fonéma van. A magánhangzó-fonémák: *u, ü, e, ö, a, o, ɥ, ы*. Ha ezt a rendszert egybevetjük a nyelvjárások magánhangzóállományával, látjuk, hogy több ponton eltérés van közöttük. A keletiben pl. 9 magánhangzó-fonéma van, a felsoroltakon kívül *ä* is; a hegyiben még eggyel több: *üi* is. 9 magánhangzó-fonéma van a mezeiben is, többek között az irodalmi nyelvből hiányzó *ə*.

E fonémák némelyike önálló szó is lehet: *u* (de írásban *uu*) 'év', *ü* (de írásban *üü*) 'vaj', *ɥ* 'új', és mint kötőszó az *a* is előfordul magában.

A mari nyelv magánhangzórendszerét a következő táblázat szemlélteti.

	palatális sor	„vegyes” sor	veláris sor
lab.	illab.		
	<i>u</i>		
	<i>ü</i>	(<i>üi</i>)	<i>ɥ</i> (<i>ə</i>)
	(<i>ə</i>)		<i>ы</i> (<i>ə</i>)
	<i>e</i>		
	<i>ö</i>		<i>o</i>
	(<i>ä</i>)		
	<i>a</i>		

Az *u* bármely hanghelyzetben előfordul. Hangsúly utáni helyzetben, abszolút szóvégen ugyan ritka, akkor is inkább csak jövevényszavakban: *узü* 'kicsi', *äzu* 'Ázsia' stb. Alapszíne hangsúlyos helyzetben fordul elő.

Az *ə* hang (írásban *e*) csaknem valamennyi fonetikai helyzetben előfordul, kivéve hangsúlyos szótag után, mássalhangzó előtt. Pl.: *эм* 'orvosság', *кэнэ'эж* (de írásban *кэнгэж*) 'nyár'. Kiejtésekor a nyelvhát majdnem párhuzamos a kemény szájpaddal boltozatával, mintegy középső helyet foglal el az *u* és az *a* között.

Az *a* általában hangsúlyos, ez szóvégi helyzetére is vonatkozik. Ennek az a magyarázata, hogy a mari nyelvben az *a* hang a viszonylag leghosszabb, s intenzitása

miatt magára vonja a hangsúlyt. Tudtunkkal palatális *a* hang csak bizonyos helyzetben, fonémaváltozatként fordul elő. Azzal, hogy a fonetikai rész szerzője az *a-t* palatálisnak tekinti, a szerkesztőbizottság sem ért egyet, amint arra lábjegyzetben utal is.

A nyelvjárási *ä* abban különbözik az *a-tól*, hogy magasabb nyelvállású annál, a középső nyelvállású *e*-hez közeledik. Képzésekor a rezonátor fala és az ajkak is feszesebbek, mint az *a* esetében.

„Vegyes” hang a mariban az *ɛ*. Bármely helyzetben előfordul, az abszolút szöveg kivételével. Képzésekor a kissé fölemelt helyzetet elfoglaló nyelv hegye jóval előrébb van, mint veláris hangok képzésekor, a nyelv töve azonban hátrább helyezkedik el. Mindig rövid, olykor egészen elmosódott, pl. hangsúlyos szótag utáni helyzetben: *uúw^um* 'tavasszal'. A hegyi nyelvjárásban meglevő *ei* abban különbözik tőle, hogy képzésekor a nyelv palatális irányban mozdul el, az *ɛ* és az *e* közötti helyzetet foglalja el. Összefoglaló táblázatot találunk a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetben levő magánhangzók átlagos hosszúságáról is.

A mari nyelv mássalhangzórendszere:

A képzés módja \ A képzés helye	Ajak-hangok	Palatálisok			Vegyes hangok	Velárisok
		kakuminálisok	apikálisok	dorzálisok		
Explozívák	м п	(ч)	т (т') ц н		ч н'	к нг
Spiránsok	ф в	ш ж	д л	с (с') з (з')	й л'	х г
Tremulánsok		р				

A mássalhangzók palatalizációja a mariban csupán palatális magánhangzók — különösen a felső nyelvállású *u, ý* — előtt következik be. Szűk térre korlátozódik, és fonematikus értéke sincs. A mássalhangzók bizonyos fokú labializációnak is alá vannak vetve, melynek mértéke a környező magánhangzók labialitásától függ. Az asszimiláció a mariban általában előreható.

A mari nyelvben mássalhangzóváltakozással is találkozunk, mely leíró és történeti jellegű lehet. Ez utóbbi intervokalikus helyzetben fordul elő, amikor is zöngétlen explozívák a megfelelő zöngéssel váltakoznak: *kum* 'kéz' ~ *кудым* 'kezet'.

A mű befejező részében a mari irodalmi nyelv helyesírására vonatkozó tudnivalók kaptak helyet. A mari nyelv helyesírásának története összefügg a mari irodalmi nyelv és írásbeliség történetével. A korai mari nyelvű kiadványok szövegét az orosz ábécé betűivel írták, csekély módosításokat és kiegészítéseket hajtva végre rajta. Kiegészítő jelek voltak: *ä, ö, ý, ei, нг*. Jövevényszavak, de olykor mari szavak leírásában is használták a *я, е, э, ю, у, ф, х, у* betűket is. Az *ɛ* magánhangzót hangsúlytalan magánhangzók: *o, e, ö* jelölték.

1922 után a különböző nyelvjárásokat képviselő kiadók összpontosításával megteremtődtek az irodalmi nyelv kialakulásának a föltételei. Ezután mari nyelvű könyveket csak két nyelvjárásban (a mezein és a hegyin) nyomtattak ki. A további egységesítés volt tárgya a 1925-ös összemari tanári konferenciának, továbbá az 1937-ben és 1953-ban tartott tudományos ülészeknek. Teljesen a kérdést máig sem sikerült megoldani.

A kötet végén álló könyvészeti rész a szakirodalom, különösen az orosz nyelvű szakirodalom sokrétű felhasználásáról tanúskodik. A mintegy 70 megemlített cikk, tanulmány, önálló munka közül 54 orosz nyelvű, ami azt mutatja, hogy a mari nyelvre vonatkozó kutatások a Szovjetunióban igen jelentősek. Ehhez járult hozzá L. P. GRUZOV. Sok bonyolult hangtani jelenség tisztázásában saját kísérleti fonetikai kutatásaira, részletes méréseire támaszkodott. Röntgen- és fényképfelvételei, a szemléltető palatogramok, kimogrammok a műben foglaltak jobb megértését nagymértékben elősegítik. Örvendetes, hogy a finnségi nyelvek és a lapp után a mariból is áll rendelkezésünkre olyan kézikönyv, mely a kísérleti fonetika eredményeit is gazdagon hasznosítja.

LÓRINCZ JENŐ